

ÎSÂ B. EBÂN'IN HAYATI ESERLERİ VE HABERLERİN EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ İLE İLGİLİ BÂZİ GÖRÜŞLERİ

Dr. Ramazan ÖZMEN*

The Life and Works of İsâ b. Abân and his Some Thoughts on the Epistemological Value of al-Akhbâr

In this study is going to dealt with the life, works and some thoughts on the epistemological value of al-akhbâr of an early Hanafî jurist İsâ b. Aban (221/836) who had played very important role in sistematizing of Hanafî Islamic law methodology. Notwithstanding he was a strong defender of followers of al-hadith's (ashâb al-hadith) thoughts in his early scholarly life, afterward he had adopted the thoughts of ahla'l-ray connected with methodology and made enormous contributions to sistematizing this movement's law methodology through his works which mostly related to methodological topics. However haven't found his works yet, but at the present time it is possible to reach his thoughts related to methodological issues especially connected with epistemological value of al-akhbâr in a great many works on Islamic law methodology which mainly connected with Hanafî law methodology. Insomuch that we think that it is possible to reconstruct some of his books depending upon collecting of knowledges, ascriptions and quotations in the aforementioned law methodology works.

Keywords: Hanafî Islamic law methodology, Hanafî jurist 'İsâ b. Abân, al-khabar, epistemology.

Anahtar Kelimeler: Hanefî fıkıh usûlü, İsâ b. Ebân, haber, epistemoloji.

Giriş

İslâm ilimler geleneği içerisinde, İslâm hukukunun Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci aslî kaynağı olduğu hususunda -bazı marjinal düşünüş ve yönelişler istisnâ- İslâm toplumu içerisinde âdetâ icmâ hâsıl olmuş olan *hadis*'in müslümanlar nezdindeki önemine paralel olarak gelişmiş olan *hadis ilimleri*;

* Ar. Gör. Dr., Yüztüncü Yıl Üniv. İlähiyât Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. rozmen@yyu.edu.tr

İslâm ilim ve medeniyet târihinde en kapsamlı çalışmalara sahne olmuş ilim dalı veya ilim dalları mecmuâsıdır.

Hadis veya daha geniş ifâdesi ile *sünnet*, Kur'an'ın yanında dînin otorite teşkil eden ikinci kaynağı ve özellikle ictihad hareketlerinin ve fıkıh araştırmalarının vazgeçilmez dayanağı olmuştur. Daha Hz. Peygamber hayatta iken sahâbe, onun (s.a.s.) sözlerinin yeni dinlerini anlamada son derece önemli ve vazgeçilmez olduğunun şuûruna varmışlar ve mümkün olduğu kadarı ile bu sözleri hıfz etmeye ve başkalarına da ulaştırmaya büyük gayret sarfetmişlerdir. Sahâbe'den sonra gelen nesil de, hadîse karşı aynı alâkayı göstermiş ve bu çabalar ilerleyen nesiller boyunca devam edip gitmiştir. Hadîs, İslâm kültür târihi boyunca entelektüel ve ilmî çabaların dâimâ odağında yer almış; hattâ erken devirlerde '*hadis*' deyince ilim akla gelmiş, diğer bir deyişle '*ilim*' kelimesi ile hadîs kastedilmiştir.

Hadîs, ilk asırların hareketli ve yoğun ortamında serpilip gelişmiş ve bir kaç asırlık zaman zarfında muazzam bir literatür oluşmuştur. Hadîs yine bu zaman zarfında onlarca, ve belki de yüzlerce farklı anlayışa ve düşünüş tarzına kaynaklık etmiştir. Diğer bir ifâde ile her fikhî ya da kelâmî cereyan, veya siyâsî ya da dînî düşünce hareketi, kendisine hadîsten referans bulmak zorunluluğunu hissetmiştir. Zîrâ Hz. Peygamber'in dindeki tartışmasız otoritesi ve konumunun farkında olanlar, bu sahada kendi konumlarını sağlamlaştırmak ve meşrûlaştırmak için, kendilerini Hz. Peygamber'in otoritesine başvurmak ihtiyacı içerisinde hissetmişlerdir. Ancak ne yazık ki, muhterem üstâdımız Hatiboğlu'nun deyişiyle "*Hz. Peygamber'in, İslâm câmiasının en yüksek otoritesi oluşu, aynı zamanda onun, İslâm âleminin en çok istismar edilen şahsiyeti hâline gelmesine müncer olmuştur.*"¹

Fıkıh mezhepleri dediğimiz İslâm'ı anlama ve yorumlama çabalarının, birbirlerinden anlayış ve düşünüş düzeyinde farklılık arzemesinde hadîslerin son derece önemli bir rol oynadığı bilinen bir husustur. Hattâ sahâbe'nin de hadîslere yaklaşım konusunda birbirlerinden farklı eğilimler içerisinde olduğu, ülkemizde yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur.² İşte bu eğilim tarzları sonraki nesillere de aynen yansımış ve tamâmen doğal bir şekilde fikhî mezhepler de bu düşünceler etrafında teşekkül etmiştir.

Bu çalışmada hayatını, eserlerini ve haberlerin epistemolojik değeri ile ilgili bazı fikirlerini inceleme konusu yapmaya çalışacağımız İsa b. Ebân (ö. 221/836) Hanefî mezhebine mensup muhaddis ve usûlcü fakihlerdendir. Şu an sahip olduğumuz verilere göre, eserlerinin günümüze kadar ulaşamadığı

1 Mehmed Said Hatiboğlu, *Hazreti Peygamberin Vefâtından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyâsî-İctimâî Hadîselerle Hadis Münâsebetleri*, (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1967, s. IV.

2 Sahâbe'nin hadis sahasındaki faaliyetleri, ülkemizde müstakil olarak iki araştırmaya konu edilmiştir. Bkz., Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir 1981; Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, T.D.V.Y., Ankara 1999. Erul, kendi eserinin hadis rivâyetiyle ilgili değil, sünnet dirâyetiyle ilgili olduğunu ve gerek Hz. Peygamber'in hayatında ve gerekse vefâtından sonra, sahâbe'nin yalnızca sünnet anlayışını konu edindiğini ifâde eder. Bkz., Erul, a.g.e., s. XIII.

tahmin edilen İsbâ b. Ebân'la ilgili olarak *DİA*'daki "İsbâ b. Ebân" maddesi³ hariç Türkçe'de şu ana kadar bildiğimiz kadarı ile herhangi bir çalışma yayınlanmamıştır. Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri* adlı eserinde İsbâ b. Ebân'ın hayatına, -belki de eserinin metodu gereği- bir kaç cümle ile kısaca yer vermiş,⁴ muhterem hocamız İsmâil Hakkı Ünal da *İmam Ebû Hanîfenin Hadîs Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadîs Metodu* adlı değerli eserinde,⁵ İsbâ b. Ebân'ın usûlle ilgili bazı görüşlerini zikretmiştir.

Biz de bu çalışmamızda, kaynaklarda İsbâ b. Ebân'ın hayatıyla ilgili dağınık ve kıt mâlumâtı bir araya toplamaya ve onun özellikle haberlerin epistemolojik değeri ile ilgili görüşlerinden en azından bir kısmını, Haneî mezhebinin en meşhûr *Usûl* kaynaklarını tarayarak ortaya koymaya çalıştık.

İsbâ b. Ebân, önceleri *ashâbu'l-hadîs* saflarında yer alırken, daha sonra rey ekolünün düşüncelerini benimsemiş ve bu ekolün düşüncelerinin sistemleşmesinde önemli katkıları olmuş bir fakihdir. Diğer taraftan onun, *ashâbu'l-hadîs*'in o dönemde en güçlü sesi olan Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/819) ve onun düşüncelerini benimseyen diğer bir takım âlimlerle metodik düzeyde ilmî münâkaşaları olmuştur.⁶ İşte bu yüzden bu kısa girişte hadîslere yaklaşım konusunda Ebû Hanîfe ve eş-Şâfiî'nin sergilemiş oldukları tavırlar ve metodolojik yaklaşımlar konusunda özet bilgiler aktarmayı yararlı gördük.

Hadîs'in İslâm Hukuku'nda Kur'an'dan sonra ikinci sırada yer alan bir şer'î delil olduğu, İslâm ilim geleneği içerisinde -bazı marjinal gruplar hariç- ittifakla kabul edilmiş gerçeklerdendir. Ancak aynı derecede gerçek olan başka bir durum daha vardır ki, o da gerek fikhî bir ekol olsun, gerekse itikâdî bir ekol olsun, İslâm târihi içerisinde vücut bulmuş çeşitli fikir cereyanlarının hadîs'e yaklaşım konusunda birbirlerinden farklı temâyüller içerisinde olduklarıdır. Yani çeşitli fikhî ve itikâdî mezheplerin hadîs metodolojileri arasında bâriz farklar mevcuttur. Hattâ öyle ki, bu yaklaşım farklarından dolayı fikhî mezhep ve itikâdî oluşumlardan her biri, diğerini hadîs'e uymamakla, daha da ötesi bu kaynağı inkar etmekle suçlamışlardır. Örneğin bu suçlamaya mâruz kalan fırkaların başında mu'tezile gelmektedir. Mu'tezile mezhebi, özellikle ehl-i sünnet çevrelerince dâima *hadîs* münkiri olarak takdim edilmiştir ve bu eğilim, konuya eserlerinde yer veren günümüz araştırmacılarınca da sürdürülmektedir. Fakat dikkat çeken bir husus vardır ki, o da bu mesele hakkında fikir yürüten araştırmacıların temel referanslarının, mu'tezile'nin kendi özgün eserleri olmayıp, ehl-i sünnet'e mensup müelliflerin saha ile alakalı eserleri olmasıdır. Ancak bu tutumun, araştırmacıyı yanlış

³ Bkz., Şükri Özen, "İsbâ b. Ebân", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 480-481.

⁴ Ahmed Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, T.D.V.Y., Ankara 1990, s. 27.

⁵ İsmâil Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadîs Metodu*, D.I.B.Y., Ankara 1994, türlü yerler.

⁶ Bu konuda bkz., Murteza Bedir, "An early Response to Shâfiî: İsbâ b. Ebân on the Prophetic Report (Khabar)", *Islamic Law and Society*, IX/3, Brill 2002, pp. 285-311.

kanâatlere sevk edecek sağlıklı bir yaklaşım olduğu unutulmamalıdır. Burada yapılması gereken doğru davranış, inceleme konusu yapılan mezhep veya fikrî cereyanın özgün eserlerini temel referans olarak almaktır.⁷

İslâm ilim geleneği içerisinde nasslara yaklaşım konusunda *ashâbu'r-rey* ve *ashâbu'l-hadîs* diye iki farklı akımın oluştuğu bilinmektedir. Bu akımlardan *ashâbu'l-hadîs*, *ashâbu'r-rey*'i dâimâ hadîs'e muhâlefet etmekle suçlamıştır. Bu konuda târîh içerisinde adı geçen gruplar arasında bir çok tartışmalar cereyan etmiş ve bu tartışmalar sonucu polemik türü eserler vücut bulmuştur. Ancak içerisinde Hanefî'lerin de yer aldığı *ashâbu'r-rey*, hadîs'e muhâlefet ettikleri suçlamasını hiç bir zaman kabul etmemişler, fakat nasları, özellikle de hadîsleri, *ashâbu'l-hadîs*'in anlayışından farklı bir şekilde anladıklarını bizzat kendileri deklare etmişlerdir.

Aslında özelde Ebû Hanîfe'nin, genelde ise Hanefî mezhebinin hadîs'e muhâlefet ettikleri şeklindeki iddîalar temelden yoksun olup, işin hakîkatinin tam anlamıyla kavranamamasından kaynaklanan bir takım peşin fikirlerdir. Zîra kelimenin teknik anlamıyla bir muhaddis olmaktan daha ziyâde, bir fakîh olan Ebû Hanîfe'nin hadîsten müstağnî kalması düşünülemez. Çünkü Ebû Hanîfe'nin esas iştiğal sahası olan fıkıhın malzemesinin büyük bir bölümünü hadîs ve sünnetin teşkil ettiği bilinen bir husustur. Ebû Hanîfe, diğer bir çok muhaddis gibi, sadece bir rivâyet toplayıcısı değil, bu rivâyetlerin ahkâm açısından ne gibi bir değere sahip olduğunu irdeleyen ve daha çok hüküm değeri taşıyan rivâyetlere itibar eden bir fakihli.⁸ İbn Abdilberr (ö.463/1071) Ebû Hanîfe'nin rivâyet kritiğindeki metodunu şu şekilde dile getirmektedir: "Hadîs ehlinin çoğunu Ebû Hanîfe'yi kınamaya sevkeden şudur: O, adâlet sahibi râvîlerin âhâd haberlerini ekseriyetle, Kur'an ve hadîslerden elde edilen küllî esaslara arzeder. Bunlara muhâlif düşenleri şâz diyerek reddederdi..."⁹ el Kevserî, Ebû Hanîfe ve ashâbının hadîslere muhâlefet ettikleri şeklindeki ithamlar için şöyle diyor: "Ebû Hanîfe'nin az hadîs bildiğini ve hadîslere muhâlefet ettiğini, ya da zayıf hadîsleri aldığını zanneden kimseler, imamların haberleri kabul için ileri sürdükleri şartları bilmemekte ve müctehid imamların ilimlerini öyle anlaşılıyor ki ayarı bozuk bir terazi ile ölçmektedirler. İmam Ebû Hanîfe'nin hükümleri istinbat konusunda gelişmiş bir kısım prensipleri vardır. Onu suçlayanlar, onun prensiplerini bilmeyenlerdir..."¹⁰

7 Mu'tezilen bizzat kendi özgün kaynaklarına dayanılarak hadîs metodolojilerinin ortaya konduğu titiz bir araştırma için bkz., Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadîs*, Kitâbiyât yay., Ankara 2004.

8 İsmâil Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, s. 56.

9 Mehmet Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, A.O.Y., Ank., 1998, s. 77. (İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 149'dan naklen)

10 Kevserî, Muhammed Zâhid, *Hanefî Fıkıhının Esasları* (çev. Abdulkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu), T.D.V.Y., Ankara 1991, s. 88, dipnotlar kısmı, 37. dipnot. (Bu bilgi Ebû Ğudde tarafından el-Kevserî'nin *Te'nîbu'l-Hatîb* adlı eserinden (s. 152) iktibas edilip, *Fıkıhu ehli'l-İrâk* adlı eserinin sonuna konmuştur).

Aslında hadisin altın çağı diye vasıflandırılan ve *Kutub-i sitte* diye meşhûr olmuş olan eserlerin müelliflerinin yaşamış olduğu asır ile, Ebû Hanîfe'nin yaşamış olduğu asır arasında bir asırdan daha fazla bir zaman dilimi olduğuna göre -zîra Ebû Hanîfe'nin vefâtı 150/767, *Kutub-i sitte*'ye dâhil en meşhûr eserin müellifi olan el-Buhârî'nin vefâte ise 256/870'tir- Ebû Hanîfe'nin rivâyetlere ilk elden ulaşma açısından çok daha avantajlı bir konumda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim el-Kevserî de şöyle diyor: "Ebû Hanîfe'nin kabul ettiği bir kısım hadisleri sonraki bazı âlimlerin sözlerine dayanarak senedleri yönünden zayıf saymak doğru değildir. Çünkü o, hadis rivâyet ettiği üstadlarının durumlarını yakından biliyordu. Genellikle kendisi ile sahâbî arasında sadece iki râvî bulunuyordu."¹¹ Ebû Hanîfe'nin en önemli temsilcilerinden biri olduğu *ashâbu'r-rey'*in hadislere yaklaşımlarının temel karakteristiğini şu şekilde özetlemek mümkündür: Onlar nasların, özellikle de hadislerin lafızlarının zâhirine takılıp kalmamışlar, sahip oldukları hukuk formasyonu ile hüküm koyarken o lafızların altında yatan ilke ve hikmeti esas almaya çalışmışlardır.

Buna mukâbil içerisinde eş-Şâfiî'nin de yer aldığı, hattâ onların sözcülüğünü yaptığı, daha ileri aşamada ise Zâhiriler tarafından temsil edilen *ashâbu'l-hadis* ise, hadislere yaklaşım konusunda lafzın zâhirini esas almışlar ve fikhî hükümlerini ona göre vermişlerdir. Zâhirî doktrini ile Şâfiî mezhebi arasında bâriz farklar olmakla berâber, Hukuk mantalitesi açısından aralarındaki düşünce yakınlığı göz ardı edilmemelidir. Nitekim Zâhirî düşüncüyü ilk defa Doğu'da tesis eden Dâvud b. Ali (ö.270/884), bu yeni doktrini geliştirmezden önce Şâfiî mezhebine mensup idi. Bundan dolayı, âhirî hukuk anlayışının ortaya çıkışına Şâfiî kelamının zemin hazırladığına dâir güçlü bir kanı vardır.¹²

Her ne kadar eş-Şâfiî'nin ehlu'l-re'y ile ashâbu'l-hadis'in arasını bulmaya çalıştığı söylene de, bunun böyle olmadığı, eş-Şâfiî'nin yaptığı işin, *ashâbu'l-hadis*'in müdâfaasını yapmak ve bu hususta onların fikirlerini sistemleştirmekten ibâret olduğu, günümüz araştırmacıları tarafından ifâde edilmektedir.¹³ M. Emin Özafşar, eş-Şâfiî'nin hadis anlayışı ile ilgili olarak şu tespiti yapar: "Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (150-204/767-819) hadis ve fikhî târihinde bir dönüm noktasıdır. Zira o, hadis ve sünnet özelinde, kendisinden önceki iki asırda egemen olan; teorinin pratiğe, pratiğin de teoriye uygun olması anlayışına karşılık, mutlak mânâda teorinin hakimiyetini savunmuş-

11 Kevserî, *Hanevî Fikihinin Esasları*, s. 91, 37. dipnot.

12 Fadî İ. Abdullah, *İbn Hazm'ın Din Hukuku İle İlgili Meselelerde Kıyası Reddediğiyle İlgili Notlar* (İbn Hazm'ın *en-Nubez el-kâfiye fi ahkâmî usûli'd-dîn* adlı eserinin, *Usûl-i dîn Dinin Kaynaklarına Bir Bakış* adı altındaki Türkçe tercümesinin (çev. İbrahim Akbaba, İnsan yay., İst., 1991) sonunda, s. 88. İ. Abdullah, söz konusu görüş için şu referansı vermektedir: İbn Hazm, *Usûl ve'l-furû'*, yay., M. A. el-İrâkî, S. Ebû Vâfiye, İ. Haflî, I. bsk., Kâhire, 1978, s. 42-43, giriş bölümü. Esâsen bu hususa, az önce atf yaptığımız Türkçe tercüme eseri biz görmeden önce, doktora derslerimiz esnasında muhterem hocam M. Hayri Kırbaoğlu'nun delillerini de ortaya koymak suretiyle bir çok kereler değindiğini burada belirtmek isterim.

13 Örneğin bkz., Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, s. 84.

tur. *Bu sistemi çerçevesinde, hadîsi, Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarına; sünneti de Peygamber'in sünneti ile kayıtlayarak hadîse indirgemıştır.* Bu arada, hadisin sahih ya da muteber oluşundaki kriterleri de, onun içeriğine yönelik olmaktan çok, dışsal bir takım etkenlere bağlamıştır..."¹⁴

Bu kısa girişten sonra, şimdi esas mevzûmuza dönerek İsa b. Ebân'ın hayatı, eserleri ve metodoloji ile ilgili görüşlerinden tespit edebildiklerimizi sunmaya çalışacağız.

I. İSÂ b. EBÂN'IN HAYATI ve ESERLERİ

1. 1. Hayatı

İsa b. Ebân'ın hayatı, doğumu ve âilesi hakkında elimizdeki *tabakât ve biyografi* türü eserlerde yeterli ve ayrıntılı mâlumât bulma imkanı yoktur.¹⁵ Onun hakkında bilgi veren elimizdeki en eski kaynak İbnu'n-Nedîm'in (ö.385/995) *el-Fihrist*¹⁶ adlı eseridir. İsa b. Eban'ın hayatı hakkında diğer eserlere nazaran, bize en detaylı bilgiyi ise *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashabihî*¹⁷

14 Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, s. 81.

15 İsa b. Ebân'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür: İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *Kitâbu'l-Fihrist* (nşr. Rıza Teceddüd) Marvî Offset Printing, Tahran, 1973, s. 258; Saymerî, Ebû Abdillâh Huseyn b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashabihî*, Beyrut 1976, s. 141-148; Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, Beyrut, ts., XI, 157-160; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb* (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulvî), Beyrut 1981, X, 26-28; Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Kalem), s. 143; Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî, *Târîh* (thk. E. Ziyâ el-Ömerî), Necef 1967, s. 516; Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayân, *Ahbâru'l-kudât*, Beyrut, ts. (Âlemu'l-kutub.), II, 170-172; Kuraşî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhîru'l-mudîyye fi tabakâti'l-hanefîyye* (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulvî), Dâru Hicr, 1993, II, 678-680; İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), VI,460; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-umem ve'l-mulûk* (thk., Muh. Abdulkadir Atâ-Mus. Abdulkadir Atâ), Beyrut 1992, XI, 67-68; Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, Beyrut, ts. (Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye), I. kısım, II. cüz, 44; Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût), Beyrut 1992, X, 440; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm ve veşeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm* (thk. Ömer Abdisselâm Tedmürî), Beyrut 1991, (h. 221-230 yılları olaylarının ele alındığı cilt), s. 311-312; İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ Zeynuddîn Kâsım, *Tâcu't-terâcim fi tabakâti'l-hanefîyye* (thk. M. H. Ramazan Yûsuf), Dîmaşk 1992, s. 226-227; Taşköprülüzâde, Ahmed b. Muslihiddîn Mustafa, *Tabakâtu'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Musul, ts., s. 32, (Bu eserini Taşköprülüzâde'ye değil, Kınalızâde'ye ait olduğu söylenmektedir. Bkz., Ahmed Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 26); Kâtîb Çelebi, *Keşfü'l-zunûn an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn* (haz. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge), İstanbul 1943, II, 1431, 1440; Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdulhayy, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefîyye*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), s. 151; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-ârifin esmâu'l-muellifin ve âsârü'l-musannifin* (haz. Kilisli Rıfat Bilge-İ. M. Kemal İnal), İstanbul 1951, I, 806; a. mlf., *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfü'l-zunûn an esâmî'l-kutub* (haz. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge), İstanbul 1972, I, 23, 26; II, 285, 288, 292; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî), VIII, 18; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1990, V,100; Carl Brockelmann, *GAL, Suppl.*, Leiden 1937, I, 950; Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu ehli'l-İrâk ve hadîsuhum* (thk. A. Ebû Ğudde), Mektebu'l-matbûâtü'l-İslâmiyye, y.y., ts., s. 63 (Biz bu çalışmamızda eserin Türkçe çevirisinden yararlandık); Fuat Sezgin, *GAS*, Leiden, 1967, (Târîhu't-turâsi'l-arabî) adı altında Arapça'ya çev., Mahmud Fehmi Hicâzî-Fehmî Ebu'l-Fazl, Kahire 1977, II,75; Ahmed Özel; *Hanefî Fıkah Âlimleri*, s. 27.

16 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258.

17 Saymerî, *Ahbâr*, s. 141-148.

adlı eserinde es-Saymerî ve *Târîhu Bağdâd*¹⁸ adlı eserinde el-Hatîbu'l-Bağdâdî (463/1071) aktarmaktadır.

Bazı *tabakât* müellifleri tarafından *el-imâmü'l-kebîr* diye tavsîf edilen¹⁹ İsâ b. Ebân'ın tam adı kaynaklarda şu şekilde tespit edilmektedir: İsâ b. Ebân b. Sadaka b. Adıyy b. Merdânşâh el-Kâdî Ebû Mûsâ²⁰ el-Bağdâdî el-Hanefî.²¹ İbnu'n-Nedîm, İsâ b. Ebân'ın dedelerinden Merdânşâh'ın²² Fesâ'lı²³ olduğunu zikretmektedir.²⁴ 'Merdânşâh' isminin Arapça olmamasından ve Araplar tarafından kullanılmamasından, ayrıca atalarının da bir Fars şehri olan Fesâ'dan olmasından hareketle, İsâ b. Ebân'ın Arap asıllı olmadığı, belki de Farişî olduğu sonucuna varılabileceğini düşünüyoruz. Ancak onun nerede ve ne zaman doğduğu ile ilgili olarak kaynaklarda hiç bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat bazı kaynaklarda müellifimizin *fakîhu'l-İrâk*²⁵ ve *el-Bağdâdî*²⁶ gibi nisbelerle anılmasından ve ayrıca Basra'da *kadı*'lık yapmış olduğunun hayatına yer veren bütün müelliflerce ittifakla vurgulanmış olmasından hareketle, onun Bağdâd ve çevresinde doğup yetiştiğinin söylenebileceği kanısındayız.

1. 2. İlim Tahsili ve Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî İle Tanışması

İsâ b. Ebân'ın yaşadığı çağlarda Bağdâd'ın oldukça hareketli ve yoğun bir kültürel ortama sahip olduğu ve ayrıca devrin en önde gelen ilim merkezi olduğu bilinmektedir. Müellifimizin de bu hareketli kültür ortamından etkilenmiş olacağı ve bu ilim merkezindeki âlimlerden ilim alacağı, diğer taraftan bu kültürel yoğunluğa bir takım katkılar sağlamış olacağı gayet açıktır. Ancak ne var ki, elimizde mevcut olan kaynaklar bize, İsâ b. Ebân'ın ilim tahsiline ne şekilde başladığı ve ilk olarak ilmi kimlerden tahsil ettiğine dâir ayrıntılı mâlumât sunmamaktadır. Bununla beraber aynı kaynaklar hemen hemen ittifakla İsâ b. Ebân'ın Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö.189) öğrencisi olduğunu kaydetmektedirler.

İsâ b. Ebân'ın önceleri *ashâbu'l-hadis*'den olduğu²⁷, hadisleri çok güzel ezberlediği²⁸ vurgulanırken, daha sonraları kendisinde *rey* düşüncesinin ağır

18 Hatîb, *Târîh*, XI,157-160.

19 Kuraşî, *el-Cevâhir*, II,678; Taşköprülüzâde, *Tabakât*, 32.

20 Her ne kadar İbnu'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'ında (XI, 67) ve İbn Kutluboğa'nın *Tâcu't-terâcim*'inde (s. 226) müellifin ismi, İsâ b. Ebân b. Sadaka b. Mûsâ olarak zikredilse de, İsâ b. Ebân'ın biyografisine yer veren kaynakların hiç birisinde onun dedeleri arasında 'Mûsâ' ismine yer verilmemektedir. Ancak müellifimizin künyesi Ebû Mûsâ olarak zikredilmektedir.

21 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Bağdath, *Hedıyyetu'l-ârifin*, I,806.

22 Bu ismi Bağdathlı İsmâil Paşa 'Mervânşâh' şeklinde kaydetmektedir. Bkz., Bağdathlı, *Hedıyyetu'l-ârifin*, I,806.

23 "Fesâ: Fasâ, eskiden Basâ-Sîr, Fars eyâletinde, bir şehir olup, Şiraz'ın cenûb-i şerkisinde ve oraya dört günlük mesâfede, Darâbeird bölgesinin en mühim şehri idi." Cl. Huart, "Fesâ", *İA.*, IV,575.

24 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258.

25 Zehebî, *Siyer*, X,440.

26 Bağdath, *Hedıyyetu'l-ârifin*, I,806.

27 Şîrâzî, *Tabakât*, s. 143.

28 Sem'ânî, *el-Ensâb*, X,27; Kuraşî, *el-Cevâhir*, II,679.

bastığı ifade edilmektedir.²⁹ Onun bu yönelişinde öğrenciliğini yaptığı Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö.189/805) rolü olduğu açıktır. Her ne kadar bazı kaynaklar İsa b. Ebân'ın Muhammed b. el-Hasen'den az ilim aldığı³⁰, hatta İmam Muhammed'le ancak altı ay kadar berâber olduğunu³¹ söyleseler de, İbnu'n-Nedîm ve el-Kuraşî (ö.775/1373) gibi müellifler bunu zayıf bir görüş olarak nakletmektedirler.³² Ancak kaynakların çoğu müellifimizin Muhammed b. el-Hasen'le uzun süre berâberliğinin olduğunu, ona öğrencilik yaptığını ve *fikh*'i İmam Muhammed'den öğrendiğini vurgulamaktadır.³³ Diğer taraftan İsa b. Ebân'ın İmam Ebû Yûsuf'la (ö.182/798) görüşmediği de ifade edilmektedir.³⁴

el-Hatîbu'l-Bağdâdî, İsa b. Ebân'ın İmam Muhammed'in ilim meclisine katılması ile ilgili olarak kendisine kadar ulaşan bir senedle, şöyle bir anekdot nakletmektedir: "*Muhammed b. Semâa (ö.233/848)*³⁵ şöyle demiştir: 'İsa b. Ebân güzel yüzlü birisi idi. Bizimle berâber namaz kıldardı. Ben ise onu Muhammed b. el-Hasen'in ilim meclisine gelmesi için davet eder dururdum. İsa, çok güzel hadis ezberlerdi. Bir gün bizimle berâber sabah namazını kıldı. O gün İmam Muhammed'in ilim meclisi günü idi. Ders halkasına oturana kadar İsa'dan ayrılmadım. İmam Muhammed dersi bitirince İsa'yı onun yanına yaklaştırdım ve şöyle dedim: 'Bu kardeşinin oğlu kâtib Ebân b. Sadaka'dır. Kendisi zekidir ve hadis bilgisi olan birisidir. Ben onu senin ilim meclisine gelmesi için davet ediyorum, ancak o hadise muhâlefet ettiğimiz gerekçeyle bundan kaçınıyor.' İmam Muhammed İsa'ya döndü ve ona şöyle dedi: 'Ey evladım! Bizde ne gördün ki, bizim hadis'e muhâlefet ettiğimizi düşünüyor-sun? Olayın hakikatini bizden dinlemedikçe bizim aleyhimizde şehâdette bulunma!' O gün İsa b. Ebân, İmam Muhammed'e 25 bab hadis hakkında soru sordu. İmam Muhammed sorulara cevap vermeye başladı, hadislerin mensûh olanları hakkında da bilgi veriyordu. Dile getirdiği her görüşünü de şâhitler ve delillerle destekliyordu. İsa, biz ilim meclisinden çıktuktan sonra bana döndü ve şöyle dedi: 'Benimle nûr'un arasında bir örtü vardı, şimdi o

29 Şirâzî, *Tabakât*, s. 143.

30 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Vekî', *Ahbâr*, II, 171.

31 Saymerî, *Ahbâr*, s. 141; Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 678.

32 Zira onlar bu görüşü naklederken 'denildi ki' ve 'söylendiğine göre' anlamına gelen (kîle ve yukâlû) lafızlarını kullanmışlardır ki, bu lafızlar da temrîz sigaları olup kendileri ile nakledilen görüş veya sözün kesin olmadığına delalet ederler.

33 Hatîb, *Târîh*, XI,157; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X,26; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI,460; Zehebî, *Siyer*, X,440; Kuraşî, *el-Cevâhir*, II,678; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI,67; Taşköprülüzâde, *Tabakât*, s. 32; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 950; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII, 18; Sezgin, *Târîhu't-Turâs*, II, 75.

34 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Vekî', *Ahbâr*, II,171.

35 Ebû Abdillâh Muhammed b. Semâa b. Ubeydullâh (Abdullah) b. Hilâl b. Vekî' b. Bişr et-Temîmî el-Kûfî: Ebû Yûsuf, eş-Şeybânî, Hasan b. Ziyâd ve Leys b. Sa'd'ın talebesi olan İbn Semâa, sika âlimlerden olup Halîfe el-Me'mûn zamanında Bağdad'da kadî'lik yapmıştır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'den *en-Nevâdir*'i yazmış, kitapları ve *el-Emâlî*'yi rivâyet etmiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Ma'in şöyle dediği nakledilir: "Eğer Muhammed b. Semâa'nın rey'de doğru sözlü olduğu kadar, *ashâbu'l-hadis* de doğru sözlü olsalardı, işin sonuna gelmiş olurlardı." Muhammed b. Semâa'nın *en-Nevâdir*, *Usûlu'l-fikh*, *Edebu'l-kâdî*, *Kitâbu'l-mehâdir ve's-sicillât* adlı eserleri olduğu söylenmektedir. Bkz., İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258-259; el-Hatîb, *Târîh*, V,341-343; Kuraşî, *el-Cevâhir*, III, 168-170; İbn Hacer, Şeyhu'l-İslâm Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Kahire 1984, IX, 181-182; Taşköprülüzâde, *Tabakât*, s. 28; Sezgin, *Târîhu't-Turâs*, II,76-77; Özel, *Fıkah Âlimleri*, s. 27.

örtü kalktı. Allah'ın mülkünde, insanlar için izhâr ettiği bu adamın bir benzerinin daha olduğunu zannetmiyorum.' Bu hâdiseden sonra İsâ, fakih oluncaya kadar Muhammed b. Hasen'den hiç ayrıldı. "36

Bu rivâyetten de anlaşıldığı üzere İsâ b. Ebân, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin ilim meclisine katılana kadar *ashâbu'l-hadîs* saflarında yer alan ve *rey* düşüncesinden uzak duran, hatta onları *hadîs*'e muhâlefet etmekle suçlayan bir kimsedir. Bu suçlama, târih boyunca *rey* karşıtlarının, özellikle de *ashâbu'l-hadîs*'in *rey* taraftarlarına yönelttikleri bir suçlamadır. Fakat bu suçlamaların sağlam temellere dayanmadığı da bilinen gerçeklerdendir. Ancak bununla beraber *ehlu'r-rey*'in hadislerle yaklaşım konusunda *ashâbu'l-hadîs*'den farklı bir metot izledikleri de doğrudur. Yukarıdaki rivâyete tekrar dönecek olursak İsâ b. Ebân, İmam Muhammed'e *hadîs*'le ilgili sorduğu sorulara tatmin edici cevaplar almış ve onların *hadîs*'e muhâlefet etmedikleri hususunda ikna olmuş olacak ki; daha sonra bu düşüncesinden vazgeçmiş, İmam Muhammed'in öğrencisi olmuş ve ondan *fıkıh* öğrenmiş, *ehlu'r-rey* safına geçmiş ve hattâ o dönemde *ashâbu'l-hadîs*'in sözcüsü konumundaki İmam eş-Şâfiî³⁷ ile özellikle *usûl* konularında bir takım tartışmalara girmiştir. Ayrıca İsâ b. Ebân'ın, Hanefîler'in hukuk metodolojisinin oluşmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.³⁸

Diğer taraftan bu rivâyetin bize sağladığı önemli bir mâlumât da şudur: Târih boyunca *ashâbu'r-rey* olarak bilinen ve *hadîs*'lere yaklaşım konusunda *ashâbu'l-hadîs*'den farklı bir metot izleyen guruplar, dâimâ *hadîs*'e muhâlefet etmekle suçlanmışlardır. Aynı suçlamanın, önceleri *ashâbu'l-hadîs* tarafında yer aldığı vurgulanan İsâ b. Ebân tarafından da İmam Muhammed'e yöneltildiğini görüyoruz. Ancak ne var ki İsâ b. Ebân, *hadîs*'le ilgili olarak İmam Muhammed'e yönelttiği sorulara tatminkar cevaplar aldıktan sonra, bu fikrinden vazgeçmiş ve kendisi de *ashâbu'r-rey* saflarına geçmiştir.

1. 3. Hadîs Rivâyet Ettiği Kimseler

İyi bir *fakih* olarak takdim edilen İsâ b. Ebân, aynı zamanda hâfızası güçlü bir *hadîs* râvîsidir. el-Kevserî, İsâ b. Ebân için "hadis ilmindeki büyük yeri bilinmektedir"³⁹ demektedir. ez-Zehabî (ö.748/1347) *Mizân*'ında İsâ b. Ebân için "ne tevsik eden birini, ne de zayıf sayan birini biliyorum"⁴⁰ diyerek ona karşı nötr bir tavır takınmaktadır. Her ne kadar ez-Zehabî'nin bu sözü,

36 Hatîb, *Târîh*, XI, 158, Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 27 (es-Sem'ânî'nin ifâdeleri, el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin ifâdelerinin tamamen aynıdır). Kuraşî ise *el-Cevâhir*'inde (II, 279) bu mâlumâtı özet olarak zikretmiş, Leknevî de *el-Fevâid*'inde (s. 151) olayı es-Sem'ânî'ye dayandırarak nakletmiştir.

37 Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, A.O.Y., Ankara, 1998, s. 84.

38 Bu hususlara, çalışmanın ilerleyen sayfalarında tekrar değinilecektir.

39 Kevserî, *Hanefî Fıkhnın Esasları*, s. 54.

40 Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânul-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (thk., Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire, ts. (Dâru'l-Fikr), III, 310.

bir yönü itibariyle onun hakkında *cerh* gibi görünse de, durumun böyle olmadığını ifâde etmek gerekir.⁴¹ Ancak bize göre ez-Zehebî'nin onu bu şekilde takdim etmesinin sebebi, Îsâ b. Ebân'ın daha çok bir muhaddis olarak değil de bir fakîh olarak tanınmasındandır. Çünkü Îsâ b. Ebân, bildiğimiz mânâda sadece rivâyet toplamakla uğraşan bir muhaddis olmayıp, daha çok bu rivâyetlerin ahkâm'a delâletleriyle, yani meselenin metodolojik yönü ile meşgul olan bir hukukçudur. Ancak bunun yanı sıra onun ilk başlarda *ashâbu'l-hadîs* saflarında yer alıyor olduğunu düşündüğümüzde, geniş bir hadîs bilgisine sahip olacağı âşikârdır. Ayrıca ez-Zehebî'nin Îsâ b. Ebân hakkında hiç bir şey söylememesi, aralarındaki itikâdî ve fikhî mezhep farkından kaynaklanmış da olabilir. Nitekim Tâcuddîn es-Subkî (ö.771/1370) hocası ez-Zehebî için "*ben bir Eş'arî'nin yerilmesi ve bir Hanbelî'nin övülmesi hususunda üstadımız ez-Zehebî'nin sözüne güvenmenin câiz olmayacağı yönünde fetvâ veriyorum*" demektedir.⁴² Kaynaklarda Îsâ b. Ebân'ın hadîsleri çok güzel ezberlediği zikredilmekte⁴³, onun aşağıdaki kimselerden *hadîs* rivâyet ettiği ifâde edilmektedir:

a) İsmâil b. Ca'fer:⁴⁴

b) Hüşeym b. Beşîr:⁴⁵

Ebû Muâviye Hüşeym b. Beşîr el-Kâsım b. Dînâr es-Sulemî'nin aslen Buhâra'lı olduğu da söylenmiştir. Babasından ve dayısı el-Kâsım b. Mehrân'dan hadîs rivâyet etmiştir. Ayrıca Abdulmelik b. Umeyr, Ya'lâ b. Atâ, Abdulazîz b. Suheyb, Amr b. Dînâr, Âsım el-Ahvel, Husayn b. Abdurrahmân, Humeyd el-Tavîl, Hâlid el-Hazzâ, el-A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve başkalarından hadîs rivâyet etmiştir.

41 Bir çok Şâfiî âlimin Îsâ b. Ebân'ı sika saydığı, en-Nevevî'nin (*el-Mecmû'*, I, 150) de sika hükümüne katıldığı ifâde edilmektedir. Bkz., Özen, "Îsâ b. Ebân" mad., *DİA*, XXII, 481.

42 Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Takıyyiddîn, *Kâidetun fi'l-muerrihin* (nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde), (*Erbau' resâil fi ulûmi'l-hadîs* içerisinde), Halep, ts. (Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye), s. 77. Ancak es-San'ânî, Tâcuddîn es-Subkî'nin Salâhuddîn el-Alâî'den naklen ez-Zehebî ile ilgili tenkitlerini ve yukarıda verdiğimiz ifâdelerini naklettikten sonra, es-Sukkî'nin üstadı ez-Zehebî hakkındaki bu tenkitlerinin de aralarındaki mezhep farkından kaynaklandığını söyleyerek şöyle der: "Şüphesiz es-Salâh el-Alâî ve İbnu's-Subkî katı bir Eş'arî-Şâfiî'dirler. ez-Zehebî ise furû-ı fikh'ta Şâfiî, itikâdî konularda ise Hanbelî mezhebine bağlı büyük bir âlimdir. Bu iki grup arasında -Hanbelîler ile Eş'ariler- sıfatlar ve başka konularda büyük bir nefret vardır. Bu ikisinin ez-Zehebî hakkındaki sözleri aynı ile kabul edilmez" Bkz. San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr el-Hasenî, *Tavâihu'l-efkâr li meânî tenkîhi'l-enzâr* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut 1414/1998, II, 278. San'ânî'den bu alıntıyı merhum Ebû Ğudde de yapar, ancak o Salâh el-Alâî'yi zikretmeksizin sadece İbnu's-Subkî ile ilgili yorum yapar. Bkz., Ebû Ğudde, *Erbau' resâil*, s. 78.

43 Hatîb, *Târîh*, XI, 158; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 27; Taşköprülüzâde, *Tabakât*, s. 28; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151; Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 679.

44 Hatîb, *Târîh*, XI, 157; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 26; Zehebî, *Siyer*, X, 440; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151. *Tabakât ve rical biyografisi* ile ilgili eserlerde aynı isimde iki kişi geçtiği ve bu hususta da elimizde hiçbir karine olmadığı için, bunlardan hangisinin Îsâ b. Ebân'ın şeyhi olduğunu belirleyemedik.

45 Hatîb, *Târîh*, XI, 157; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 26; Zehebî, *Siyer*, X, 440; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151 (el-Hatîb ve Zehebî, bu zâtı sadece ismiyle Hüşeym' olarak zikretmektedirler. Babasının isminin ise 'Beşîr' olduğunu es-Sem'ânî söylemektedir. Her ne kadar bu şahsın ismi, Leknevî'nin *el-Fevâid*'inde 'Hâşım b. Bişr' olarak geçse de, daha eski kaynakların hiç birisinde bu şekilde geçmemesinden dolayı, bunun müstensih veyâ baskı hatası olduğu söylenebilir).

Hüseyim'den ise yaşları kendisinden büyük olmasına rağmen Mâlik b. Enes, Şu'be ve es-Sevrî gibi muhaddisler hadis rivâyet etmiştir. Bunların yanı sıra oğlu Saîd b. Hüseyim, İbnü'l-Mubârek, Vekî', Yezîd b. Harûn, Yahyâ b. Yahyâ, Saîd b. Mansûr, Ali b. el-Medîni, Ebû Şeybe'nin iki oğlu (Ebû Bekr ve Osman), Ahmed b. Hanbel, Kuteybe b. Saîd v.d. hadis rivâyet etmişlerdir.

Ebu'l-Kâsım el-Beğavî, Yahyâ b. Eyyûb el-Mekâbirî'nin şöyle dediğini naklediyor: "Ebû Ubeyde el-Haddâd'ın şöyle dediğini duydum: 'Biz Basra'da iken Hüseyim bizim yanımıza geldi. Durumu Şu'be'ye söylediğimizde bize 'Eğer size İbn Abbas ve İbn Ömer'den hadîs rivâyet ederse onu tasdik edin' dedi."⁴⁶ Ali b. Ma'bed şöyle demiştir. "İrâk'dan bir adam geldi ve Mâlik'le⁴⁷ bir hadîsi müzâkere etti. Mâlik, Hüseyim'i kasederek 'İrâk'da bu Vâsıt'lıdan başka hadîs'i güzel bilen yoktur' dedi." Hammâd b. Zeyd'in 'muhaddisler içerisinde Hüseyim'den daha mükemmelini görmedim' dediği nakledilmiştir. Abdurrahman el-Mehdî'nin ise 'Hüseyim, hadîsi Süfyân es-Sevrî'den daha iyi ezberlerdi' dediği nakledilir. Yine İbn Mehdî'nin "bana göre Hüseyim'in hıfzı Ebû Avâne'den daha sağlam, Ebû Avâne'nin de Kitab'ı da Hüseyim'in hıfzın'dan daha sağlamdır" dediği nakledilir. el-İclî Hüseyim'in 'sika' olduğunu, ancak *tedlîs* yaptığını söylemiştir. İbn Ebî Hâtim de babasının "Hüseyim 'sika'dır, Ebû Avâne'den hıfzı daha güçlüdür" dediğini nakletmektedir. İbn Sa'd da onun 'sika' ve sağlam olduğunu ve ayrıca çok *tedlîs* yaptığını, rivâyet ettiği hadîste *tahdîs sîgası*'nı açıkça söylediği zaman *hucet* olduğunu, ancak *tahdîs sîgası*'nı açıkça söylemezse hiç bir şey olmadığını belirtmiştir. Ayrıca onun zühd hayatının olduğu da ifade edilmektedir. el-Halîlî de Hüseyim'in *hâfiz*, *mutkîn* olduğunu, ancak hayatının sonlarına doğru durumunun değiştiğini söylemiştir. İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiştir. Kısacası, Hüseyim'in *tedlîs* yaptığı söylenmekle beraber, *sika* bir râvî olduğu genellikle kabul edilmiştir.⁴⁸

c) Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide⁴⁹:

Bu zâtın tam adı *et-Tehzîb*'de şu şekilde tesbit edilmektedir: Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide (Ebû Zâide'nin adı Hâlid b. Meymûn b. Fîrûz) el-Hemedânî el-Vâdiî. Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide babasının yanı sıra el-A'meş, İbn Avn, Âsım el-Ahvel, Hüseyim b. Urve, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Dâvud b. Ebî Hind, İsmâil b. Ebî Hâlid ve diğerlerinden hadîs rivâyet etmiştir.

46 İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 54. Bu rivâyet, İsâ b. Ebân'ın Hüseyim'den hadîs rivâyet ettiğini kuvvetlendiren bir delildir. Çünkü Hüseyim'in Basra'ya geldiğini tasrih etmektedir. İsâ b. Ebân da Basra'da yetiştiği ve hatta orada kadılık yaptığı için ondan hadîs rivâyet etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

47 Mâlik b. Enes olsa gere. Çünkü Mâlik'in yaşı Hüseyim'den büyük olduğu halde ondan hadîs rivâyet ettiği yukarıda geçmişti.

48 Biyografisi için bkz., İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim Muhammed b. İdris b. Munzir et-Temîmî er-Râzî, *Takdimetu'l-ma'rife li kitâbi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1952, s. 115-116; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 53-56.

49 Hatîb, *Târîh*, XI, 157; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 26; Zehebî, *Siyer*, X, 440 (Burada 'Yahyâ b. Ebî Zâide' olarak geçmektedir); Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151.

Kendisinden ise Yahyâ b. Âdem, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Şeybe'nin iki oğlu (Ebû Bekr ve Osman), Ali b. el-Medînî, Yahyâ b. Yahyâ en-Neysâbûrî gibi meşhûr muhaddislerin yanında başkaları da hadîs rivâyet etmiştir.

Kûfe'nin en fakîhi olarak tavsîf edilmekte ve hadîs almasının *ceyyid* olduğu vurgulanmaktadır. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn 'sika' olduğunu söylemişlerdir. İbn Medînî de *sikât*'tan olduğunu, Kûfe'de es-Sevrî'den sonra Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide'den daha sağlam/*esbet* birisinin olmadığını ve zamanında ilmin kendisinde nihayet bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Ebû Hâtim, en-Nesâî ve el-İclî gibi cerh ve ta'dîl otoriteleri onun 'sika' olduğunu söylemişlerdir. İbn Ebî Hâtim, *Yahyâ b. Zekeriyâ'nın Kûfe'de kitapları ilk defa tasnif eden kimse* olduğunu söylemektedir. Kûfe'nin muhaddis fakihlerinden sayılan Yahyâ b. Zekeriyâ Medâin'de kadı'lık yapmıştır. Vefât târihinde ihtilaf olmakla beraber Ali İbnu'l-Medînî 182/798 yılında vefât ettiğini söylemiştir.⁵⁰

d) Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî⁵¹:

İsâ b. Ebân'ın üstadı olan ve ehl-i rey düşüncesini benimsemesinde çok büyük bir etkisi olan Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den de hadîs rivâyet ettiği kaynaklarda ifâde edilir. Kaynaklarda yukarıda saydığımız muhaddislerden İsâ b. Ebân'ın hadîs rivâyet ettiği ifâde edilirken, İsâ b. Ebân'ın kendisinden ise el-Hasen b. Sellâm es-Sevvâk'ın hadîs rivâyet ettiği nakledilmektedir.⁵²

1. 4. İsâ b. Ebân'nın Öğrencileri

a) Bekkâr b. Kuteybe:⁵³

Çağında Hanefî âlimlerin önde gelenlerinden olan Bekkâr b. Kuteybe'nin tam ismi, kaynaklarda şu şekilde tesbit edilmektedir: Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe b. Esed es-Sekafî el-Bekrâvî el-Basrî. Bekkâr, Basra'ya yerleşen sahabî Ebû Bekre Nüfey' b. el-Hâris'in⁵⁴ soyundandır. 182/798 yılında Basra'da doğdu. Hilâlul-re'y diye bilinen Hilâl b. Yahyâ b. Müslim'den⁵⁵

50 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 144-145; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 183-184 (Bu bilgiler adı geçen eserlerden özetlenerek alınmıştır.)

51 Hatîb, *Târîh*, XI, 157; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 26; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151. İmam Muhammed'in meşhur ve mâruf olmasından dolayı onun hakkında bilgi aktarmayı zâid addettik.

52 Hatîb, *Târîh*, X, 157; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 26; Zehebî, *Siyer*, X, 440. Bu şahıs hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamadık.

53 Zehebî, *Siyer*, X, 440.

54 Bu sahabî'nin ismini İbnu'l-Esîr 'el-Hars, الحارث' olarak zikretmektedir. Bkz., İzzuddîn İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *el-Lubâb fi'tehzîbi'l-ensâb*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), I, 169.

55 Ebû Bekr Hilâl b. Yahyâ b. Müslim: İlim ve anlayışının derinliği nedeniyle 'Rey' lakabıyla anılan Hilâl b. Yahyâ, Ebû Yûsuf ve Züfer'den ders okudu. Ebû Avâne ve İbn Mehdî'den hadîs rivâyet etti. Kendisinden de Bekkâr b.

(ö.245/860) fıkıh okudu. Ebû Yûsuf ve Züfer b. Huzeyl'in ashâbından idi. Ebû Dâvud et-Tayalisi (ö.204/819) ve Yezîd b. Hârûn (206/822) gibi muhaddislerden hadîs dinledi. Basralılar'ın ilmini Mısır'da canlandırdı. et-Tahâvî ondan çok istifade etti ve birçok rivâyette bulundu. Ebû Avâne, Ebû Bekr b. Huzeyme ve İbn Ebî Hâtim ondan rivâyette bulundular. Sultan Ahmed b. Tolun onun ders halkalarına katılırdı. Halîfe el-Mütevekkil tarafından 246/861 yılında Mısır'a kadı olarak tayin edildi ve vefâtına kadar bu vazifede kaldı. Daha sonra Halîfe el-Mu'temed'in kardeşi veliahd el-Muvaffak'ın veliahdlikten azli konusundaki isteğini kabul etmeyince onu hapse attı. Bekkâr, Ahmed b. Tolun öldükten sonra hapisten çıktıysa da kısa bir süre sonra vefât etti. Vefât târihi 270/884 olarak verilmektedir. Bekkâr vefât ettikten sonra Mısır kadı'lığının yedi veya üç yıl boş kaldığı zikredilir. Çok âbid ve zâhid bir kimse olduğu nakledilen Bekkâr b. Kuteybe'nin daha çok *hadis*'le meşgul olduğu, furû'da da çok ileri bir düzeyde olduğu, bir takım kitaplar yazdığı ve ilim meclislerinin insanlarla dolup taşıdığı ifade edilmektedir.⁵⁶

b) Ebû Hâzim el-Kâdî:⁵⁷

Bu zâtın tam adı kaynaklarda şu şekilde tesbit edilmektedir: Ebû Hâzim,⁵⁸ Abdulhamîd b. Abdilazîz es-Sekûnî el-Basrî. Aslen Basra'lı olan Ebû Hâzim, İsâ b. Ebân ve Hilâlû'r-Rey'den fıkıh okudu. Muhammed b. Beşşâr, Muhammed b. el-Musennâ ve Şuayb b. Eyyûb'dan hadîs rivâyet etti. et-Tahâvî ve Ebû Tâhir ed-Debbâs ondan fıkıh okudular. Ebu'l-Hasen el-Kerhî ona yetiştirdi ve meclisinde hazır bulundu. Şam, Kûfe ve Kerh'de kadı'lık yaptı. Sika ve dindar bir zat olarak tavsîf edilen Ebû Hâzim, hesap ve ferâiz'de, mehâdir⁵⁹ ve mahkeme sicillerinin tutulması gibi konularda mahir bir kimse idi. Bağdâd'da 292/905 yılında vefât etti. Kendisine *Kitâbu'l-mehâdir ve's-sicillât*, *Kitâbu'l-ferâiz* ve *Kitâbu edebî'l-kâdî* gibi eserler nisbet edilmektedir.⁶⁰

Kuteybe, Abdullah b. Kahtabe ve el-Hasen b. Ahmed b. Bistâm gibi kimseler ders aldı. *Ahkâmû'l-vakf, Musannef fi's-şurût* (*Kitâbu tefsiri's-şurût*) ve *Kitâbu'l-hudûd* gibi eserleri vardır. Biyografisi için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; el-Kuraşî, *el-Cevâhir*, III, 572-573; Taşkôprülüzâde, *Tabakât*, s. 33; Sezgin, *Târîhu't-turâs*, II, 77-78; Özel, *Fıkıh Âlimleri*, s. 28.

56 Biyografisi için bkz., Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 274; İbnü'l-Esîr, *el-Lubâb*, I, 169; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Ahmed Ebû Mulhim v.dğr.), Beyrut 1985, XI, 51; Zehebî, *Siyer*, XII, 599-605; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zehab fi ahbâri men zehab*, Beyrut 1988, II, 158; Kuraşî, *el-Cevâhir*, I, 458-461; Özel, *Fıkıh Âlimleri*, s. 29.

57 Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151.

58 Ebû Hâzim (أبو حازم) ismi, bazı kaynaklarda (أبو حازم) şeklinde noktasız 'hâ' ile kaydedilse de (örneğin bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 261; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 210) bunun yanlış olduğu, doğrusunun ise (أبو حازم) olduğu vurgulanmaktadır. Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 366. (tahkik edenin dipnotu)

59 *Mehâdir* (المحاضر): Taraflar ve şahitlerin hâkim huzurunda dâvâ ile ilgili olarak sundukları bilgi ve delillerin, yemin, ikrâr veya inkârın kaydedildiği belge ve defterler. Bkz., *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 360.

60 Biyografisi için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 261; Hatîb, *Târîh*, XI, 62-67; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 33; Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 366-368; Zehebî, *Siyer*, XIII, 539-541; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 58; Kehhâle, *Mu'cem*, V, 101.

1. 5. İtikâdî Yönelişleri İle İlgili Görüşler

İsâ b. Ebân'ın, Kur'an'ın mahluk olduğu görüşüne sahip olduğu rivâyet edilmektedir. Hatîbu'l-Bağdâdî, oldukça ilginç olan bu haberi kendisine kadar ulaşan bir senetle, ancak 'anlatıldığına göre' diyerek kesin olmayan bir ifâde ile nakletmektedir. Hatîbu'l-Bağdâdî mesele ile ilgili olarak şu mâlumâtı nakleder: "Anlatıldığına göre İsâ b. Ebân, Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini benimsiyordu. Muhammed b. Halîl el-Fârisî'nin bize babasından -ki onun babası Süfyan es-Sevrî'nin arkadaşı idi- naklen şu hâdiseyi rivâyet etti: "Ben Basra'da iken bir müslümanla bir yahûdî, kâdî'nun huzurunda münâkaşa ettiler ve mahkemelik oldular. O zaman onların kâdî'si İsâ b. Ebân idi ve halkın görüşünü (Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü kastediyor) benimsiyordu. Müslüman olan kişinin yemin etmesi gerekti. Kâdî ona şöyle dedi: "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim' de." Bunun üzerine yahûdî, kâdî'ye şöyle dedi: "O'na hâlik (yaratıcı) ile yemin ettir, mahluk (yaratılmış) ile değil. Çünkü 'kendisinden başka ilah olamayan (lafzı)' Kur'an'da geçmektedir. Siz ise Kur'an'ın mahluk olduğunu iddiâ ediyorsunuz."⁶¹ Yahûdî'nin bu sözü üzerine İsâ b. Ebân şaşırды, ne söyleyeceğini bilemedi ve: 'Kalkıp gidin, ben sizin durumunuzu biraz düşünüyüm' dedi."⁶²

İbnu'l-Murtezâ (ö.840/1437), İsâ b. Ebân'ı mu'tezilenin beş esasından biri olan adâlet anlayışını savunan fakihler arasında sayar ve eş-Şâfiî'nin onunla münâzaralar yaptığını ve öğrencilerine de onunla münâzara yapmalarını emrettiğini sözlerine ekler.⁶³ Diğer taraftan, el-Cassâs'ın bizzat İsâ b. Ebân'ın eserinden yaptığı bir iktibastan hareketle, onun 'fukahâ mürciiliği' denilen bir görüşe sahip olduğu tespiti yapılmaktadır.⁶⁴

1. 6. Kadı'lık Görevine Tâyini ve Bazı İcrâatları

Kadı Yahyâ b. Eksem, Halife el-Me'mûn'la berâber, Femu's-sulh'a gittiğinde, İsâ b. Ebân'ı Bağdâd'ın doğu tarafına⁶⁵ yerine vekil bırakır. Onun bu vekâlet görevine getirildiği târih 210/825 yılıdır. İsâ b. Ebân, Yahyâ b. Eksem dönünceye kadar bu görevde kalır.⁶⁶ Daha sonra 211/ 826 yılında İsmâil b. Hammâd'ın Basra kadılığından azledilmesi üzerine bu göreve İsâ b. Ebân tâyin edilir⁶⁷ ve vefât edene kadar, yani 10 yıl Basra kadılığı yapar.⁶⁸

61 "قال له اليهودي: "حلفه بالخالق لا بالمخلوق، لأن لا إله إلا هو في القرآن و أنتم تزعمون أنه مخلوق."

62 Hatîb, *Târîh*, XI, 159; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 28 (es-Sem'ânî bu olayı bir-iki lafız farklılığı ile senetsiz olarak nakletmektedir); İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 68. (İbnu'l-Cevzî'nin lafızları ise Hatîb'in lafızlarının aynısıdır. Ancak İbnu'l-Cevzî'nin senedinde el-Hatîb'in senedindeki râvilerden fazla olarak iki râvî daha vardır)

63 İbnu'l-Murtezâ, Ahmed b. Yahyâ, *Kitâbu tabakâti'l-mu'tezile* (thk., Suzanna D. Wilzer), Beyrut 1409/1988, s. 129.

64 Özen, "İsâ b. Ebân", *DİA*, XXII, 480.

65 Sem'ânî, burayı Askeru'l-mehdî olarak vermektedir. Bkz., *el-Ensâb*, X, 26.

66 Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 26.

67 Hatîb, *Târîh*, XI, 158.

68 Vekî', *Ahbâr*, II, 171; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 26.

Son derece cömert bir kimse olduğu nakledilen İîâ b. Ebân, bu cömertliğini kadılık görevine tâyin edildikten sonra da sürdürmüştür. O'nun bu durumuna aşağıda anlatılan olay da delâlet etmektedir. Ebû Hâzîm el-Kâdî'nin şöyle dediği nakledilmektedir: “*Adamın birisi, Muhammed b. Abbâd el-Muhellebî'yi İîâ b. Ebân'ın huzuruna getirdi ve kendisine dört yüz dinar borcu olduğunu iddiâ etti. İîâ, Muhammed'e o adamın iddiâsının doğru olup olmadığını sorunca, Muhammed doğru olduğunu söyledi. Bunun üzerine adam 'onu benim için hapsed' dedi. İîâ b. Ebân ise 'hapssetmem gerekir, ancak Abû Abdillâh'ı hapsedmeyi uygun görmüyorum, ben kendi malımdan onun borcunu ödeyebilirim' dedi ve kendi malından o adamın alacağını ödedi.*”⁶⁹

es-Saymerî, el-Kelâbazî diye bilinen İbrahim b. Humeyd el-Basrî'den şöyle bir nakle yer verir: “İbrahim b. Humeyd el-Basrî babasının şöyle dediğini söylüyor: 'Biz, Kelâbaziyye diye bilinen arâzimizle ilgili olarak o zaman Basra kadısı olan İîâ b. Ebân'la münâkaşa ediyor, bu iş için onun önünde mahkeme oluyorduk. Bizim bu arâzimiz bazı şartlara bağlı olarak vakfedilmişti. Ancak İîâ b. Ebân, bu mahkeme işinde bizi sallayıp duruyordu. Bir gün huzuruna çıktık ve dedik ki: 'Ey kadı! Bu bizim arazi işi uzadı da uzadı. Aramızda hüküm vermesi için kadı'ya (yani sana) geldik. Kadı'dan başka kime mürâcaat edeceğimizi de bilmiyoruz.' Bunun üzerine İîâ b. Ebân elini uzattı ve başından sarığını aldı, sonra şöyle dedi: 'Vallahî kadı (kendisini kasdediyor) sizin bu meselenizin cevabını/çözümünü hakkıyla bilememektedir. Eğer Allah bu meselede sizin için de benim için de bir çıkış yolu gösterinceye kadar sabrederseniz ne âlâ. Yok eğer sabretmez iseniz, ben bu işi size bırakıyorum, bildiğiniz gibi yapınız!’”⁷⁰

Bu olayın bize öğrettiği husus şudur. İîâ b. Ebân, kendisine getirilen meselelerde son derece itinalı davranmakta, hükmünü bilemediği meselelerde aceleci davranıp yanlış bir karar vermekten korkmaktadır. Çözümünü bilemediği bir sorunla karşılaştığında 'Ben bu meselenin çözümünü tam olarak bilmiyorum' diyebilmektedir.

1.7. Hakkında Söylenenler

Ebû Hâzîm el-Kâdî'nin şöyle dediği nakledilir: “Bağdadlılar arasında İîâ b. Ebân ve Bişr b. el-Velîd'den⁷¹ daha zeki genç görmedim.”⁷² Yine O'nun

69 Saymerî, *Ahbâr*, s. 143; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 27.

70 Saymerî, *Ahbâr*, s. 144.

71 Ebu'l-Velîd Bişr b. el-Velîd Hâlid b. el-Velîd el-Kindî: Rey ashâbının büyüklerinden ve Ebû Yûsuf'un önde gelen talebelerinden olan Bişr b. el-Velîd, Abdurrahman b. el-Gaşîl, Hammâd b. Zeyd ve Mâlik b. Enes'den hadis dinlemiştir. Kendisinden de Ebû Nuaym el-Mevsûlî el-Beğavî, Ebû Ya'lâ ve başkaları rivâyette bulundu. el-Me'mûn zamanında Kur'an'ın mahluk olup olmadığı meselesi ile ilgili olarak *mihme*'ye maruz kaldı. el-Mu'tasım zamanında Bağdad'da kadı'lık yaptı. Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemediği için hapsedildi ve vefâ vermesi yasaklandı. Câfer b. Ebî İshâk hilâfet makamına gelince Bişr'i serbest bıraktı. Bişr, h. 238 yılında Bağdad'da vefât etti. ed-Dârekutnî onun sika olduğunu söylemiştir. Bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 257; el-Kuraşî, *el-Cevâhir*, I, 452-454; Taşköprülüzâde, *Tabakât*, s. 28-29; Özel, *Fıkıh Âlimleri*, s. 27.

şöyle dediği nakledilir: "İsâ b. Ebân çok cömert bir kimse idi. Yemin ederek şöyle derdi: 'Eğer bana kendi malını, benim malımı kullandığım gibi kullanan bir adam getirilirse, onun malını kullanmasına kânûnen engel olurum!'"⁷³ Burada İsâ b. Ebân'nın böyle söylemesinin nedeni, kendisi çok cömert bir kimsedir ve âdeti elindeki malının tamamını hayır yolunda sarfetmektedir. Ancak o bir kadı olarak bunu başka bir insan yapsa, ona kadı'lık yetkisini kullanarak malının tamamını sarfetmesine engel olacağını söylemektedir. et-Tahâvî, yine Ebû Hâzim el-Kâdî'nin şöyle dediğini naklediyor: "Görüp de kendisi gibi olmak istediğim tek kimse, Muhammed b. Semâa'dır. İbn Semâa ve İsâ b. Ebân'dan başka, kendi nefsi için gerekli gördüğünü, arkadaşı için de gerekli gören iki kardeş fakîh görmedim."⁷⁴ Bekkâr b. Kuteybe'nin şöyle dediği rivâyet edilir: "İslâm'ın gelişinden günümüze kadar Basra'ya İsâ b. Ebân'dan daha fakîh bir kadı gelmemiştir."⁷⁵ Ayrıca Bekkâr b. Kuteybe'nin şöyle dediği rivâyet edilir: "Bizim iki kadı'mız vardı ki, her ikisinin de benzeri yoktu. Onlar da İsmâil b. Hammâd⁷⁶ ve İsâ b. Ebân'dır."⁷⁷

1. 8. Vefâtı

İsâ b. Ebân'nın vefât târihi ile ilgili olarak kaynaklarda iki farklı görüş vardır. Bazı kaynaklar onun 220/835 yılında vefât ettiğini söylerken⁷⁸, diğer bazı kaynaklar ise İsâ b. Ebân'ın 221/836 yılında vefât ettiğini söylemektedirler.⁷⁹ el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin verdiği bilgiye göre, 221/836 yılının Muharrem ayında, Çarşamba günü hac farîzasını ifâ edip döndükten bir kaç gün sonra Basra'da vefât eden İsâ b. Ebân, yine oraya defnedilmiştir.⁸⁰

1. 9. Eserleri

Daha sonraki usûl müelliflerince ona yapılan atıflardan Hanefî fıkıh ekolü içerisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan ve özellikle bu ekolün

72 Hatîb, *Târîh*, XI, 159; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 27.

73 Hatîb, *Târîh*, XI, 159; Saymerî, *Ahbâr*, s. 143; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 27; Kuraşî, *el-Cevâhir*, s. II, 679.

74 Saymerî, *Ahbâr*, s. 144; el-Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 679.

75 Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 679.

76 İsmâil b. Hammâd b. Ebî Hanîfe: Ebû Hanîfe'nin torunu olan İsmâil b. Hammâd, babası Hammâd, Hasan b. Ziyad ve Ebû Yûsuf'tan ders almıştır. Dedesini görememiştir. Babasından, Ebû Şihâb el-Hannât, Mâlik b. Miğvel, Ömer b. Zerr, Kâsım b. Ma'n ve İbn Ebî Zî'b'den hadis dinlemiştir. Bağdad, Basra ve Rakka'da kadı'lık yapmıştır. Genç yaşta vefât etmiştir. İnan'lı olduğunu, atalarının hiç bir zaman köle olmadığını söylemiştir. Kendisine *el-Câmi' fi'l-Fıkıh, er-Reddû ale'l-Kaderiyye, Risâletun ile'l-Bustiyîy ve Kitâbu'l-ircâ* gibi eserler nisbet edilmektedir. 212/827 yılında vefât etmiştir. Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 255; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tâ'dil*, II, 165; Kuraşî, *el-Cevâhir*, I, 400-403; Taşköprülüzâde, *Tabakât*, s. 25; Özel, *Fıkıh Âlimleri*, s. 26.

77 Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 679.

78 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Vekî', *Ahbâr*, II, 172; Bağdatlı, *Hediyetu'l-ârifin*, I, 806; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII, 18.

79 Hatîb, *Târîh*, XI, 159; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 28; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 460; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 516; Zehebî, *Siyer*, X, 440; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 100; Sezgin, *Târîhu't-turâs*, II, 75.

80 Hatîb, *Târîh*, XI, 159.

hadîs'e bakış açısını yansıtan metodolojik yaklaşımları olan İsâ b. Ebân'ın eserlerinin günümüze kadar ulaşip ulaşmadığı tam olarak bilinmemektedir. Çeşitli biyografi eserlerinde İsâ b. Ebân'a atfedilen eserler şunlardır:

1) *Kitabu'l-Hucec*⁸¹, 2) *İsbâtu'l-kıyâs*⁸², 3) *Haberu'l-vâhid*⁸³

Serahsî, *Haberu'l-vâhid*'lerin kabûlü ve onlarla amel edilmesi meselesini incelerken, bu konu ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbe'den sayılamayacak kadar çok ve gizlenemeyecek kadar meşhûr haberler geldiğini, bunlardan bazısını İmam Muhammed'in *el-İstihsân*'ında zikrettiğini ve bunların çoğunu İsâ b. Ebân'ın *haber-i vâhid*'lerle amelin cevâzına delil olmak üzere naklettiğini söylemektedir. İsâ b. Ebân, bu haberleri *Haberu'l-vâhid* adlı eserinde zikretmiş olmalıdır. Ancak Serahsî bu haberlere yer vermemiş ve bu davranışına da bir usûlcü titizliğinden kaynaklanan şu gerekçeyi göstermiştir: “*Bu haberler meşhûr olduğu için ve muhâliflerin terslik çıkartıp 'bizzat kendileri tartışma konusu iken nasıl olur da haber-i vâhid'le amelin gerekliliği konusunda yine âhâd olan haberlerle delil getirirsiniz' diyeceklerini bildiğimiz için biz, bu haberlerle meşgul olmadık.*”⁸⁴ Serahsî'nin bize sağladığı bu mâlumâtta hareketle, muhtemelen onun İsâ b. Ebân'ın *Haberu'l-vâhid* adlı eserine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

4) *İctihâdu'r-rey*⁸⁵, 5) *el-Câmi' fî'l-fikh*⁸⁶, 6) *Kitâbu's-şehâdât*⁸⁷, 7) *Kitâbu'l-ilel*⁸⁸, 8) *el-Huccetu's-sağîra*⁸⁹

- 81 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Bu eser bazı kaynaklarda *Kitâbu'l-hacc* (كتاب الحج) şeklinde geçmektedir. Bkz., Kuraşî, *el-Cevâhir*, II, 679 (el-Kuraşî, bu eserin birinci cildini gördüğünü söylüyor ve ayrıca eserin yazılış sebebinin meşhur olduğunu belirtiyor, ancak bu sebebin ne olduğu hakkında hiç bir şey söylemiyor. Ancak öyle zannediyoruz ki, bu eserle müellifin *el-Huccetu's-sağîra* diye zikredilen eseri, aynı eserdir); Taşköprülüzâde, *Tabakât*, s. 32; el-Leknevî, *el-Fevâid*, s. 151; Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifin*, I, 806; a.mlf., *İdâhu'l-meknûn*, II, 288;
- 82 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifin*, I, 806; a.mlf., *İdâhu'l-meknûn*, II, 288; Kehlâle, *Mu'cem*, VIII, 18; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 100.
- 83 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifin*, I, 806; a.mlf., *İdâhu'l-meknûn*, II, 288; Kehlâle, *Mu'cem*, VIII, 18.
- 84 Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Schl, *el-Usûl* (thk., Ebu'l-Vefâ el-Afğânî), Haydarâbâd, ts., I, 328.
- 85 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258; Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifin*, I, 806; a.mlf., *İdâhu'l-meknûn*, II, 288; Kehlâle, *Mu'cem*, VIII, 18; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 100.
- 86 İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258 (Burada *Kitâbu'l-Câmi'* şeklinde geçmektedir); Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifin*, I, 806; a.mlf., *İdâhu'l-meknûn*, II, 288; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 100.
- 87 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1431; Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifin*, I, 806; Kehlâle, *Mu'cem*, VIII, 18 (Burada *el-İl ve'l-şehâdât* şeklinde geçmektedir.)
- 88 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1440; Kehlâle, *Mu'cem*, VIII, 18 (Burada *el-İl ve'l-fikh* şeklinde geçmektedir); Bağdatlı, *Hedyyetu'l-ârifin*, I, 806 (Burada ise eserin adı *Kitâbu'l-ilel fî'l-fikh* şeklinde geçmektedir)
- 89 İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 227. (Her ne kadar İsâ b. Ebân'ın bu eserinin adı, es-Saymerî ve İbn Kutluboğa'nın eserlerinin dışındaki diğer kaynaklarda *el-Huccetu's-sağîra* diye geçse de, İbn Kutluboğa'nın eserini tahkik eden M. H. Ramazan Yûsuf bunun yanlış olduğunu, çünkü 'es-sağîr' lafzının 'el-huce' kelimesine değil, 'el-kitâb' kelimesine râci' olduğunu söylemektedir. Bkz., İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 227, 1. dipnot. Bundan dolayı bu esere, *Kitâbu'l-hucceti's-sağîra* değil de *Kitâbu'l-Hucceti's-sağîr* demek daha doğru olmaktadır ki, biz de bunu tercih ettik). Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 100. (Ziriklî, bu eserin hadîsle ilgili olduğunu söylemektedir); Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 950; Sezgin, *Târîhu't-turâs*, II, 75. Fuat Sezgin bu eserin bir yazmasının Bankipür Hudâbahş Kütüphanesi'nde bulunduğunu iddia eder. Ancak Sezgin'in söz konusu ettiği eserin İsâ b. Ebân'a âit olmadığını ileri sürülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Şükrü Özen şöyle demektedir: “Brockelmann ve Fuat Sezgin, bu kitabın Bankipür Hudâbahş Kütüphanesi'nde (n. 1596) kayıtlı 168 varaklık bir nüshasının bulunduğunu ileri sürerlerse de eseri yerinde görüp inceleyen Atîk Ahmed el-Bestevî, bunun İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-*

Saymerî, İsa b. Ebân'ın *el-Hucetu's-sağîr* adlı eserini telif etme sebebi ve bu eserin muhtevâsı ile ilgili olarak bize aşağıdaki kıymetli bilgiyi aktarmaktadır: “İsa b. Hârûn el-Hâşimî, el-Me'mûn'u eğitmekle görevli idi. İsa b. Hârûn, el-Me'mûn ve el-Emîn'le berâber (şeyhlerden) hadîs dinlerdi. Zira Hârûn er-Raşîd, kendilerinden hadîs dinlemeleri için, çeşitli bölgelerden insanları onlara göndermişti. İsa b. Hârûn, bu hadisleri bir kitap halinde topladı ve el-Me'mûn'un önüne koydu. Sonra ona şöyle dedi: 'Allah Emîru'l-Mü'mînîn'i islah eylesin! Bu hadisleri, er-Raşîd'in senin için seçtiği şeyhlerden seninle berâber dinledim. Ancak bu hadislere muhalefet edenler, senin meclisinin âfeti oldular. Bu kimseler arasında İsmâil b. Hammâd⁹⁰, Bişr b. el-Velîd⁹¹, Bişr b. Ğiyâs⁹², Muhammed b. Semâa⁹³ ve Yahyâ b. Eksem vardı.⁹⁴ Onlarla

hucce alâ ehli'l-Medîne adlı eserine âit bir nüsha olduğunu belirlemiştir (*International Conference on the Life*, s. 149).” (Bkz., Şükrü Özen, “İsa b. Ebân” mad., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 480-481) Ancak bu duruma göre, her ne kadar ortaya İsa b. Ebân'ın söz konusu eserinin bize kadar ulaşmadığı gibi bir sonuç çıkıyorsa da, biz bu konuda araştırmaya devam etmenin yeni bazı bulgular ortaya koyabileceğini düşünüyoruz. Esasen Brockelmann ve Fuat Sezgin'in Bankipûr Hudâbahş Kütüphanesi'nde (n. 1596) kayıtlı 168 varlık bir yazmanın İsa b. Ebân'a âit bir eser olduğunu söyledikleri halde, eseri yerinde görüp inceleyen Atîk Ahmed el-Bestevî'nin, bunun İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-hucce alâ ehli'l-Medîne* adlı eserine âit bir nüsha olduğunu söylemesi, bu eserin İsa b. Ebân'a âit olmadığını mutlak bir şekilde ispatlamaz diye düşünüyoruz. Daha doğrusu, İsa b. Ebân'ın adı geçtiği şekilde bir eseri olduğu kesin olmakla beraber, sözü geçen kütüphanedeki eserin bu olup olmadığı hususunda iki farklı görüş var gibi durmaktadır. Burada şu iki ihtimalden söz etmek mümkün gibi görünmektedir: Birinci ihtimale göre, Brockelmann ve muhtemelen ona tâbî olarak Fuat Sezgin Bankipûr Hudâbahş Kütüphanesi'ndeki bahsi geçen yazmayı İsa b. Ebân'a atfetmekte isâbet kaydedememektedirler ve Atîk Ahmed el-Bestevî eseri yerinde görüp inceleyerek, bunun İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-hucce alâ ehli'l-Medîne* adlı eserine âit bir nüshâ olduğunu tespit etmektedir. Ancak burada Atîk Ahmed el-Bestevî'nin de yanlış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak, işin doğrusunun Brockelmann ve Fuat Sezgin'in tespitleri yönünde olması da kesin bir biçimde ihtimal dışı değildir. Ya da Atîk Ahmed el-Bestevî'nin tespiti doğru olup, Brockelmann ve Fuat Sezgin söz konusu yazmayı İsa b. Ebân'a nispet etmekte hata etmiş olabilirler ki, bu da bu sahanın iki dev zamanına kesinlikle bir nakısa getirmez. Fakat bütün bunlara rağmen yine de İsa b. Ebân'ın yukarıda adı geçen eserini araştırmaktan vazgeçmemek gerekir diye düşünüyoruz. Belki de şimdi bu eser dünyanın başka bir kütüphanesinde, -devâsâ İslâm kültür ve medeniyetinin inşasında en başat rolü oynayan henüz daha tozlu raflardan indirilip edisyon-kritikî neşirleri gerçekleştirilememiş binlerce değerli el yazması gibi- kendisini keşfedecek ve gün yüzüne çıkaracak bahiyar araştırmacıları beklemektedir. Zîrâ çalışmanın ilerleyen sayfalarında es-Saymerî'den aktaracağımız anekdot, İsa b. Ebân'ın haber-i vahid'le ilgili tartışmalı konuları işlediği *el-Hucetu's-sağîr* adlı bir eser kaleme aldığı hususunda güçlü bir argüman gibi durmaktadır. Zannediyoruz, şöyle demek daha doğru olur: İsa b. Ebân'ın böyle bir eser telif ettiği hususunda kuşku yoktur, ancak şu anki bilgilerimize göre bu eserin bize kadar ulaşp ulaşmadığı, eğer ulaşmış ise dünyanın hangi kütüphanesinde olduğu bilinmemektedir.

90 Biyografisi için bkz., Bu çalışma, 76. dipnot.

91 Biyografisi için bkz., Bu çalışma, 71. dipnot.

92 Ebû Abdîrrahman Bişr b. Ğiyâs b. Abdîrrahman el-Merîsî el-Adevî el-Bağdâdî: Ebû Hanîfe'nin talebelerinden olan Bişr'in mu'tezilî bir kelamcı olduğu söylenmiştir. Çok dindar bir kimse olmasına ve zühd hayatı yaşamasına rağmen, kelâm ilmi ile uğraşmasından dolayı insanları ondan uzak durmuşlardır. Kısa bir süre Ebû Hanîfe'nin ders aldığıktan sonra Ebû Yûsuf'un derslerine devam etti ve onun önde gelen talebelerinden oldu. Ebû Yûsuf'tan aralarında gayr-ı ma'kûl görüşler de bulunan çok rivâyeti vardır. Hammâd b. Seleme ve Sufyân b. Uyeyne'den de rivâyette bulundu. Önceleri takvâ sahibi mutedil bir kimse idi. Daha sonra felsefe ve kelâm'a meylecti, Kur'an'ın mahlûk olduğunu ileri sürdü. İmam eş-Şâfiî ile aralarında münâzaralar olduğu gibi Ebû Yûsuf da onu zemedirdi. Mürcie'den *Merîsiyye* fırkası ona nisbet edilmekte olup bir çok âlim kendisini tekfir eder. Hicrî 218 yılında vefât etmiştir. Kendisine *Kitâbu'l-ircâ*, *Kitâbu'l-redâ ale'l-havâric*, *Kitâbu'l-isitâa*, *Kitâbu'kufrî'l-muşebbihe*, *Kitâbu'l-ma'rife* ve *Kitâbu'l-vaid* gibi eserler nisbet edilmektedir. Bkz., el-Hatîb, *Târîh*, VII, 56-67; Şîrâzî, *Tabakât*, s. 145; İbnü'l-Esir, *el-Lubâb*, III, 200; Zehebi, *Siyer*, X, 199-203; Kuraşî, *el-Cevâhir*, I, 447-450; Taşköprülüzâde, *Tabakât*, s. 30-31; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 54; Özel, *Fukah Âlimleri*, s. 26. Hakikatte Bişr b. Ğiyâs'ın tekfir edilmesinin büyük bir haksızlık olduğunu ifade etmek gerekir. Zîrâ onun eserlerinin isimlerine baktığımız zaman, Bişr'in yine kendisini tekfir edenler tarafından fırak-ı dâlle olarak tavsif edilen akımlara karşı bir mücadele verdiğini görüyoruz. Onun bu davranışının karşılığı kâfirlikle suçlanması olmamalı idi. Ancak bu suçlama o dönemde İslâm'ı yabancı akımlara karşı savunan o dönemin bütün entelektüel beyinleri için yöneltilmiştir.

93 Biyografisi için bkz., bu çalışma 35. dipnot.

berâber bir grup kimseyi daha saydı- *Eğer bu kimseler görüşlerinde haklı iseler, er-Raşîd senin için seçtiği kimselerde hatâlı davranmıştır. Eğer er-Raşîd doğru davranmış ise bu hatâlı kimseleri yanından kovman gerekir.*' el-Me'mûn, onun getirdiği kitabı aldı ve İsâ b. Hârûn'a verdi ve şöyle dedi: 'Belki de onların bir delili vardır. Ben onlara bu hususu soracağım.' Bu olaydan sonra el-Me'mûn'un huzuruna ilk giren kimse İsmâil b. Hammâd oldu ve el-Me'mûn durumu ona haber verdi. Bunun üzerine İsmâil şöyle dedi: 'Ey Mü'minlerin Emîri! Bu kitap için ben size yeterli gelirim ve size delili açıklarım.' el-Me'mûn bunun üzerine 'öyle ise bu işi yap' dedi ve kitabı ona verdi. Kitap bir müddet onun yanında kaldı, sonra onu el-Me'mûn'a getirdi. el-Me'mûn kitabı okuyunca bir nevi sövme ile dolu olduğunu gördü ve onu beğenmedi ve ona şöyle dedi: 'Bu, herhangi bir konuda bir toplumun vereceği cevap değildir.' Sonra ondan kitabı aldı. Daha sonra el-Me'mûn'un huzuruna Bîşr b. Gıyâs girdi ve ona haberi bildirdi. Bîşr 'Ey Mü'minlerin Emîri! Bu hususta ben sana kâfi gelirim' dedi. Kitabı aldı ve bir müddet sonra bir kitap getirdi ve şöyle dedi: 'İşte bu aradığınız cevaptır.' el-Me'mûn kitabı okuyunca baktı ki, bir de ne görsün! Kitap'ta haber-i vâhid'in kabûlünün reddi var. el-Me'mûn ona şöyle dedi: 'Bu, herhangi bir konuda bir toplumun vereceği cevap değildir. Çünkü senin ashâbın (Burada el-Me'mûn, Hanefî mezhebine mensup olan fakihleri kastediyor) bazı meselelerinde haber-i vâhid'le delil getiriyorlar ve kitaplarını telif ederken haber-i vâhid'e başvuruyorlar. Eğer haber-i vâhid her hangi bir şeyde kendisi ile amel edilmesi câiz olan şeylerden ise, o şeylere benzeyen diğer hususlarda da onunla amel etmek câiz olur. Yok eğer her hangi bir şeyde haber-i vâhid'le amel etmek câiz değil ise, (senin ashâbın) niçin kitaplarına haber-i vâhid'i alıyorlar.' Sonra ona verdiği kitabı aldı ve bundan sonra huzuruna ilk giren kimse olan Yahyâ b. Eksem'e durumu haber verdi. Yahyâ 'Ey Mü'minlerin Emîri! Onu bana ver, bu hususta ben size kâfi gelirim.' dedi. el-Me'mûn kitabı ona verdi, kitap Yahyâ b. Eksem'in yanında uzun bir süre kaldı. el-Me'mûn ona her soruşunda Yahyâ 'bitirmedim' diyordu. Bunun üzerine el-Me'mûn ona şöyle dedi: 'Bu iş çok uzadı. Senin delili ortaya koymamandaki hikmet nedir? Çünkü senin muhâliflerin aksi yöndeki görüşlerini ve senin aleyhine olan delili bir kitapta açıkladılar. Belki de sen o kitaba karşı yüz tane kitap da yazsan delil getiremezsin!' Bu haber, daha önce el-Me'mûn'un huzuruna hiç girmemiş olan İsâ b. Ebân'a ulaştınca, el-Huccetu's-sağîr adlı eserini yazdı. Eserine haberlerin çeşitleri, nasıl nakle-

94 Ebû Muhammed Yahyâ b. Eksem b. Muhammed b. Katan et-Temîmî el-Mervezî el-Bağdâdî: et-et-Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde ve el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'inin dışındaki eserlerinde kendisinden hadîs rivâyet ettikleri Yahyâ b. Eksem, İmam Muhammed, İbn Mubârek, Sufyân b. Uyeyne ve Cerîr b. Abdulhamîd'den hadîs dinledi. 20 yaşında Basra kadısı oldu. Halîfe el-Me'mûn tarafından son derece değer verilen Yahyâ, onun tarafından Bağdâd kadrlığına tayin edildi. Onun Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrine şiddetle karşı çıktığı, hatta bu görüşte olan kimseden önce tövbe etmesinin isteneceği, eğer tevbe etmez ise boynunun vurulacağı fikrinde olduğu nakledilmektedir. Derin bir fıkıh bilgisine sahip olan Yahyâ b. Eksem hakkında Ebû Âsım'ın 'kezzâb', İshâk b. Râhûye'nin de 'deccâl' dediği zikredilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in ise Yahyâ'nın hiç bir bid'at davranışını bilmediğini söylediği nakledilmektedir. Hicri 243 yılında vefât etmiştir. Yahyâ b. Eksem'in *Kitâbu't-Tenbîh* ve *İcâbetu't-temessuk bi-ahkâmî'l-Kur'an* gibi eserleri olduğu söylenmektedir. Biyografisi için bkz., İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 129; Vekî', *Ahbâr*, II, 162-167; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 159-161; Özel, *Fıkah Âlimleri*, s. 27-28.

dildikleri, haberlerden kabul edilmesi ve reddedilmesi gerekenleri ele alarak başladı. Birbiriyle çelişkili olan haberleri işittiğimizde ne yapmamız gerektiğini ele aldı. Sonra bu hadisler için birer bab tasnîf etti. Her bir babda Ebû Hanîfe ve onun mezhebinin delilini ve onun lehine olan haberleri ve yaptığı kıyası zikretti. Bu hususları güzelce araştırdı. Kitabını tamamlayınca, kitap el-Me'mûn'un eline ulaştı. Kitabı okuyunca el-Me'mûn şöyle dedi: 'İşte, topluluğa karşı verilmesi gereken cevap budur!' Sonra şu şiiri söyledi:

Gencin sa'yine (çabasına) ulaşamayınca ona hased ettiler.

Topluluk ona düşman ve rakiptirler.

Güzel kadının kumaları gibi ki,

Hasedlerinden ve buğzlarından onun yüzü için 'çirkin' dediler."⁹⁵

İbnu'l-Murtazâ, İsa b. Ebân'ın işbu *Hucetu's-sağîr* adlı eserinde haber-i vâhidin huciyetini savunurken eş-Şâfiî'nin kullandığı argümanların aynı-sını kullandığını, ancak bunlara bir takım yeni argümanlar da ilâve ettiğini söyler.⁹⁶

İsa b. Ebân'ın eserlerinin isimlerinden hareketle, onların muhtevâları hakkında az-çok bir fikir sahibi olmanın imkan dâhilinde olduğunu düşünmekteyiz. Onun eserlerinin isimlerine baktığımız zaman, İsa b. Ebân'ın fıkıhın *furû'* konularından daha çok *usûl* konuları ile ilgilendiğini söyleyebiliriz. Özellikle onun *İsbâtu'l-kıyâs*, *Haberu'l-vâhid*, *İctihâdu'r-rey* ve *el-Hucetu's-sağîr* adlı eserlerinin, o dönemde yoğun bir biçimde tartışılan *kıyas*'ın meşrûluğu, *haber-i vâhid*'lerle amel etmenin câiz olup olmadığı ve ayrıca *rey* ile icihadın mahiyeti hakkında, Hanefî'lerin bu meseleler ile ilgili görüşlerini yansıtan birer *Fıkıh Usûlü* eserleri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

II. HABERLERİN EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ İLE İLGİLİ BAZI GÖRÜŞLERİ

2. 1.Haberlerle İlgili Görüşleri

İsa b. Ebân'ın haberlerle ilgili görüşlerine Cassâs'ın (ö.370/981) *Usûl*'ü sayesinde vâkıf olmaktayız. Cassâs, eserinin haberlerin kısımlarına, mertebelerine ve hükümlerine ayırdığı bölümde İsa b. Ebân'ın görüşlerine geniş yer ayırmakta ve onun görüşlerini şerh etmektedir. Cassâs, eserinin ilgili bölü-

95 Saymerî, *Ahbâr*, s. 141-143. İbn Kutluboğa'nın eserini tahkik eden M. H. Yûsuf Ramazan, bu beyitlerin Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye âit olduğunu söylemektedir. Bkz., İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 227 (2. dipnot).

96 Bkz. İbnu'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ, *Minhâcu'l-vusûl ilâ mi'yâri'l-ukûl fi ilmi'l-usûl* (thk. Ahmed Ali Mutaahir el-Mâhızî), San'a, 1412/1992, s. 485. İbnu'l-Murtazâ'nın eserini tahkik eden, İsa b. Ebân'ın bu esrini bulamadığını söyler. Bkz., İbnu'l-Murtazâ, *Minhâc*, s. 485, 2. dipnot.

münün 'Haberlerin Kısımları, Mertebeleri ve Hükümleri' başlığı altında şöyle demektedir:

"İsâ b. Ebân, haberler konusunda Bısr b. el-Merîsî'ye reddiye olarak yazdığı eserinde, haberlerin tertîbi ve hükümlerini geniş olarak ele almıştır. Ben onun lafızlarının aynısını zikretmeden, özet olarak bu lafızların anlamlarını vereceğim. Meseleyi uzatmak istemediğim için, onun lafızlarının aynısını zikretmeyeceğim, ancak onun görüşlerinin bilinmesi için-ihhtiyaç miktarınca- özetini zikredeceğim."⁹⁷

Bu girişten sonra el-Cassâs, İsâ b. Ebân'ın haberleri üç kısma ayırdığını ifâde etmekte ve bunları şu şekilde zikrettiğini nakletmektedir: "I. kısım haberler: İlim, bu haberlerin doğruluğunu ve bu haberlerin içeriklerinin gerçekliğini tam anlamıyla ihâta etmekte/kavramaktadır. II. kısım haberler: İlim, bu haberleri söyleyenlerin ve haber verenlerin yalanını ihâta etmektedir. III. kısım haberler: Bu haberlerin doğru olması da, yalan olması da câiz/mümkündür. Birinci kısım haberlere gelince, bu tür haberler tevâtür yolu ile geldiği için, bunların haber verilmesi ile ilim hâsıl olmaktadır. Böyle bir haberi vermek için herhangi bir ittifakın da imkansız olması bunda rol oynamaktadır. Örneğin biz dünyada Mekke, Medîne ve Horasan gibi şehirlerin olduğunu; Hz. Muhammed (s.a.s.)'in insanları Allah'a davet ettiğini, Kur'an'ı getirdiğini, Allah'ın ona Kur'an'ı inzal ettiğini ve onun (s.a.s.) bize namazı, zekatı, orucu ve haccı emrettiğini bilmekteyiz. İşte bizim bu tür bilgilerimiz birinci kısım haberlere girmektedir.⁹⁸ Bu gibi şeyleri bilmek, ızdırârî ve ilzâmî (zorunlu) bir bilgidir. Saymış olduğumuz bu dînî vecibelerle ilgili olarak, sanki bir kimse, Rasûlullah bunları söylüyormuş, o da bunları dinliyormuş gibidir. Eğer o kimse bu emirleri reddederse kâfir olmuş olur ve İslâm dininden çıkar. Çünkü bu gibi şeylerin bilgisi zorunlu bir bilgidir. Hisse ve müşâhedeğe dayanan şeylerin bilgisi gibi, bizden önce de bu dünyada insanların olduğunu ve şu anda var olan insanların onların çocukları olduğunu ve biz doğmadan önce de gökyüzünün varlığının bilgisi gibi, bu bilgi zorunlu bir bilgidir. Bu haberlerin ilim ifâde etmesi için bilinen bir sınır ve belli bir sayı yoktur. On ve yirmi kişinin haber vermesiyle bile (bazen) ilim hâsıl olmayabilir."⁹⁹

İsâ b. Ebân haberleri genel olarak a) doğruluğu kesin olan haberler, b) yalan olduğu kesin olan haberler ve c) doğru ve yalan olma ihtimali olan haberler şeklinde üçe ayırmaktadır ki, haberlerin bu üçtâ taksîmi daha sonra hangi mezhebe bağlı olursa olsun bütün fıkıh usûlcüleri tarafından benimsenmiş, bu taksim üzerinden haberlerin epistemolojik değerleri tartışılmış ve tâbiri câizse mükemmel bir 'haber felsefesi' yapılmıştır. Görüldüğü gibi İsâ b.

97 Cassâs, Ebû Bekr b. Ahmed b. Ali b. er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-fusûl* (thk. Uceyl Câsim en-Neşmî), Kuveyt 1994, III, 35.

98 Cassâs, *el-Fusûl*, III, 35.

99 Cassâs, III, 35.

Ebân burada mütevâtir haberin kesin ve zorunlu ilim ifâde ettiğini, bu haberleri inkâr edenin küfre düşeceğini ve bir haberin mütevâtir olabilmesi için, bu haberi getirenlerin kaç kişi olması gerektiği ile ilgili herhangi bir sayı olmadığını, bazen on ve hatta yirmi kişinin verdiği haberin bile mütevâtir vasfını kazanamayacağını ifâde etmektedir.

Şâfiî Gazâlî (ö.505/1111) de aynı görüşte olup kimi âlimlerin, cuma namazı için öngörülen sayıdan hareketle zorunlu bilginin asgarî sayısı olarak kırk sayısını; kimilerinin de "*Mûsâ, buluşma vaktimiz için kavminden yetmiş adam seçti.*"¹⁰⁰ âyetinden hareketle yetmiş sayısını ve kimilerinin de Bedir ehlinin sayısını tahsîs ettiklerini söylemekte, ancak bunların hepsinin de bozuk ve keyfî hükümler olup, hiçbirisinin amaca uygun düşmeyip meseleye delâlet etmediklerini dile getirmektedir.¹⁰¹

Cassâs, İsâ b. Ebân'ın on ve yirmi kişinin verdiği haberlerin bile bazen ilim ifâde etmeyeceği şeklindeki görüşüne şöyle bir açıklama getirmektedir: "Bana göre bu şu anlama gelmektedir: Eğer bu kimseler (yani bir haber getiren on veya yirmi kişi) bilinçli olarak bir araya gelmişler, bu gibi kimselerin yalan üzere ittifak etmiş olmaları câiz/mümkündür."¹⁰²

Daha sonra el-Cassâs, İsâ b. Ebân'ın konu ile ilgili açıklamalarına şu şekilde devam ettiğini söylüyor:

"Çünkü bu tür haberler (yani birinci kısımda yer alan haberler) bizde şek ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde zarûrî bilgi oluşturmaktadır. Kur'an'da ğayb ve gelecekle ilgili olarak verilen haberler bu cümledendir. Bu haberlerin içeriği haber verildiği gibi meydana gelmiştir. Mesela Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: "*Elif lâm mim. (Arapların bulunduğu) en yakın bir yerde Rum(lar) yenildi...*"¹⁰³ "*...Allah dilerse güven içerisinde Mescid-i Haram'a gireceksiniz...*"¹⁰⁴ "*Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara va'detti; onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak...*"¹⁰⁵ *Bu ve benzeri haberlerin içerikleri, Allah (c.c.)'ın haber verdiği şekilde meydana gelmiş, gerçekleşmiştir. Bunlardan bazıları Rasûlullah'ın zamanında meydana gelmiş, bazıları da ondan sonra vukû bulmuş ve bulacaktır.*"¹⁰⁶

Diğer taraftan el-Cassâs, İsâ b. Ebân'ın bu tür haberler için şöyle bir misal verdiğini de söylemektedir: "*Meselâ biz bir grubun Cuma günü toplu olarak bir yerden geldiklerini görsek ve onların önlerine çıkıp nereden geldiklerini sorsak ve onlar da 'Câmiden geliyoruz, namaz kıldık' deseler; onların*

100 A'raf, 7/155.

101 Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed; *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Beyrut 1322, I, 132.

102 Cassâs, III,36.

103 Rum, 30/1.

104 Feth, 48/27.

105 Nûr, 24/55.

106 Cassâs, III, 36.

içlerinden bazılarının kendisi hakkında verdiği haberde yalan söylemiş olma ihtimali ile berâber, bu kimselerin verdiği haberin doğru olduğunu zorunlu olarak biliriz. Yine aynı şekilde Mekke'den dönmekte olan bir hacc kafilesinin önüne çıkıp onlara nereden geldiklerini sorsak, onlar da 'Haccettik ve Arafatt'a vakfe yaptık' deseler, içlerinden bazılarının kendisi hakkında yalan söylemiş olma ihtimali ile berâber, bunların verdiği haberin de doğru olduğunu zorunlu olarak biliriz. (Yani bu haberler bizde zorunlu ilim oluşturur.)"¹⁰⁷

Îsâ b. Ebân, yalan olduğu hakîki olarak bilinen haberlere ise, Müseyleme ve benzeri yalancı peygamberlerin haberlerini misal olarak vermekte ve şöyle demektedir: *"Bu yalancı peygamberler gelecekle ilgili bazı hususlarda birtakım bilgiler vermişler, fakat bunların yalan olduğu açığa çıkmıştır. İddiâ ettikleri peygamberlikle ilgili delilleri olduğunu öne sürmüşler, ancak bu delillerden hiç birisini ortaya koyamamışlardır. Böylece onların yalanları ortaya çıkmış ve iddiâlarının bâtil olduğu ayân-beyan belli olmuştur. İşte şu aşağıda zikredeceğimiz sözleri sarfedenlerin sözleri de bu kabil-dendir. 'Zürriyetsiz olarak yaratılmış insanlar gördüm. İnşâ edicisi olmadan var olmuş bir ev gördüm. Arafat günü Arafat'ta birbirini öldürerek yok etmiş insanlar gördüm' dese ve onlardan bu olayı haber verecek hiç bir kimse kalmamış olsa Mekke'den gelen hiç bir kimse de bu olayı haber vermese, işte bu da kendisinde hiç bir şüphe olamayan bir yalan olmuş olur."*¹⁰⁸

Daha sonra Îsâ b. Ebân, bünyesinde doğruluğu da yalanı da barındırması câiz/mümkün olan haberleri ele almakta ve bu tür haberlerle ilgili olarak şöyle demektedir: *"Haber-i vâhid ve tevâtür derecesine ulaşmayan bir topluluğun haberi ki, bu tür haberlerde (yalan) üzere ittîfak mümkün olur ve bu tür haberlerin yalan ve doğru olması câizdir. Zâhîren adâlet vasfını taşıyan ve töhmet altında olmayan bir kimsenin haberi bazı şartlara bağlı olarak hükümler (ahkâm) konusunda makbûldür. Ancak zâhîren fâsık olan ve yalan söyleme töhmeti altındaki kişinin haberi ise makbul değildir."*¹⁰⁹

2. 3. Îsâ b. Ebân'ın Ebû Hureyre Hakkındaki Görüşleri

el-Cassâs, eserinin haberlerle ilgili bölümünde 'Âhâd Haberlerin Durumlarını Göz Önüne Alma' başlığı altında ele aldığı konulara, Îsâ b. Ebân'ın Ebû Hurayre hakkındaki görüşlerini zikrederek başlamaktadır. Cassâs, Îsâ b. Ebân'ın şöyle dediğini belirtiyor: *"Bir hadiste tam olarak vehmetmediği müddetçe Ebû Hurayre'nin hadisi kabul olunur. Çünkü Ebû Hurayre âdil idi."*¹¹⁰

Cassâs, Îsâ b. Ebân'ın başka bir yerde de şöyle dediğini zikrediyor:

107 Cassâs, III, 36.

108 Cassâs, III, 37.

109 Cassâs, III, 37.

110 Cassâs, III, 127.

"Ebû Hurayre'nin hadisleri, benzerleri mâruf sünnete muhâlif düşmedikçe ve onları kıyas reddetmedikçe kabul edilir. Ancak böyle olan hadisleri sahâbe ve tâbiîn'in reddetmeyip kabul etmesi gerekir. İnsanların Ebû Hurayre'nin hadisleri ile ilgili bir çok hususu yadırgamaları ve insanların onun hadisleri ile ilgili bir çok şeyde kuşkuya düşmelerinden dolayı, Ebû Hurayre'nin hadisleri, onun dışında hadis nakli ve hıfzı ile mâruf olan kimse-lerin hadisleri mertebesinde değildir. İbrâhim en-Nahâî şöyle demiştir: 'Ebû Hureyre'nin hadislerinden bazılarını alıyorlar, bazılarını da terkediyorlardı.' Ve yine en-Nahâî şöyle demiştir: 'Ebû Hureyre'nin hadislerinden ancak cennet ve cehennemden bahseden hadisleri alıyorlardı.' İbn Abbâs, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği "Ateşin dokunduğu şeylerden sonra abdest almak gerekir" şeklindeki rivâyetini kabul etmemiş ve kıyasla bu rivâyete itiraz etmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: 'Ey Ebû Hureyre! Biz sıcak su ile abdest alıyoruz, ki bu su ateşte kaynamıştır. Yine biz yağ ile vücudumuzu yağlıyoruz ki, bu yağ da ateşte kaynamıştır. (Bunlardan sonra da mı abdest alacağız?!)' Bunun üzerine Ebû Hureyre İbn Abbâs'a şöyle der: 'Ey kardeşimin oğlu! Sana Rasûlullah'tan bir hadis geldiğinde, ona çeşitli misaller getirme! Eğer birisi 'İbn Abbâs'ta Hz. Peygamber'den Ebû Hureyre'nin rivâyetinin aksine bir rivâyet vardı' derse, ona şöyle cevap verilir: 'Eğer durum sizin değiniz gibi olsaydı, İbn Abbâs "Rasûlullah'tan işittim" der ve nâsîh olan hadisin hangisi olduğunu bilebilmek için, Ebû Hurayre'ye rivâyet ettiği hadisi (Rasûlullah'tan) ne zaman duyduğunu sorar ve Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadisi reddetmek için kıyasa sığınmazdı."¹¹¹

el-Cassâs, İbn Abbâs'ın kıyas yolu ile Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadisi reddetmesi ile ilgili olarak şöyle bir yorum yapmaktadır: "İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'den rivâyet ettiğine göre "Hz. Peygamber et yemiş, arkasından namaz kılmış, ancak abdest almamıştır."¹¹² İsa b. Ebân'ın, sahih kıyasla İbn Abbâs'ın Ebû Hureyre'nin hadislerini reddetmesiyle ihticâc etmesi meselesine gelince; eğer Ebû Hureyre'nin haberi İbn Abbâs'a göre kıyasa muhâlif olmasına rağmen makbul olmuş olsaydı, etin, ateşin değdikleri cümlesinden olarak, onda abdest alınmayacağına açıklanmış olması gerekirdi. Böylece de İbn Abbâs'a göre Ebû Hureyre'nin haberi ile etin dışındaki şeylerde amel edilmiş olunurdu. İbn Abbâs, kendisine göre etten ve kaynamış sudan dolayı abdest alınmayacağı zahir olduğundan, hadisin tamamını kıyasa muhâlif olduğu için reddedince, bu durumun İbn Abbâs'ın metodu olduğu sâbit olur. Nitekim İbn Abbâs kıyasla Ebû Hureyre'nin haberini reddetmiştir."¹¹³

İsa b. Ebân, Ebû Hureyre ile ilgili görüşlerine şöyle devam ediyor: "Bir keresinde de Âişe (r.a) kardeşinin oğluna şöyle demiştir: 'Şu adamın (Ebû Hureyre'yi kastediyor) bu kadar çok hadis rivâyet etmesine şaşırıyorum. Çünkü Rasûlullah öyle (az) konuşurdu ki, saymak isteyen onun sözlerini sayabi-

111 Cassâs, III, 127-128.

112 Muslim, "Hayz", 91; Tirmizî, "Tahâret", 59.

113 Cassâs, III, 128.

*lirdi.*¹¹⁴ *İbn Ömer ve sahâbeden bir topluluk, Ebû Hureyre'nin çok hadis rivâyet etmesini hoş karşılamamışlar ve ondan başkasına sorana kadar Ebû Hureyre'nin hadislerinin çoğunu almamışlardır. Eğer ondan başkası aynı hadisi onlara haber vermişse, o zaman o hadisle amel etmişlerdir.*"

el-Cassâs, İsâ b. Ebân'ın Ebû Hureyre'nin hadislerine yaklaşım tarzı ile ilgili olarak şöyle bir yorum yapmaktadır: "İsâ b. Ebân, selevin Ebû Hureyre'nin hadislerine (bu hadisleri) asillara kıyas etmek sûretiyle itiraz etmiş ve bu hadislerle karşı ihtiyatlı davranmış olmalarını, Ebû Hureyre'nin rivâyetlerine kıyas yolu ile itiraz edilebileceğinin bir nedeni saymıştır. Bu sonuca göre İsâ b. Ebân, Ebû Hureyre'nin hadislerinden kıyasa uygun olanlarını kabul etmiş, muhâlif olanlarını ise kabul etmemiştir. Ancak (Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadis) sahâbe'nin kabul edip gereğine uydukları bir haber olursa, bu gibi durumlarda Ebû Hureyre'nin hadisine karşı, sahâbe'den onun dışındaki birisinin hadisi gibi, herhangi değişik bir muâmele uygulamamıştır. Çünkü sahâbe'nin, Ebû Hureyre'nin dışında başka birisinin hadisine karşı ihtiyatlı davrandığına ve Ebû Hureyre'nin hadisine itiraz ettikleri gibi o hadîs'e kıyasla itiraz ettiklerine muttalî olunmamıştır. İsâ b. Ebân bunu, Ebû Hureyre'nin haberinde ihtiyatlı davranmanın gerekçelerinden birisi saymıştır. (İsâ b. Ebân bu gerekçeden hareketle) Ebû Hureyre'nin haberini, o haberin benzerlerine arzetmiş, eğer o haberin usûlden benzerleri onu reddetmemişse o haberi kabul etmiş, usûlden benzerleri o habere muhâlif düştüğünde ise, o haberin benzerleri ile amel etmiş, o haberle amel etmemiştir. İbn Abbâs'ın, Ebû Hureyre'nin ateşin dokunduğu şeylerden sonra abdest almak gerektiği ile ilgili rivâyetinde, o haberin benzerine itibar etmesi gibi..."¹¹⁵

Bu noktada el-Cassâs, İsâ b. Ebân'ın Ebû Hureyre ile ilgili görüşlerinin çarpıtıldığından ve yanlış aksettirildiğinden yakınarak ve biraz da öfkeli bir uslûpla şöyle demektedir: "Dinle-diyânetle alâkası olmayan, yalan ve iftirâdan korkmayan bazı kişiliksiz ve vakarsız kimseler, İsâ b. Ebân'ın Ebû Hureyre'ya ta'n ettiğini ve İsâ b. Ebân'ın Ali b. Ebî Tâlib'ten şöyle bir söz rivâyet ettiğini nakletmişlerdir. (Gûya) Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiş: "*Rasûlullah'ın şöyle dediğini duydum: 'Ümmetimden otuz deccâl çıkacak. Ebû Hureyre'nin da o deccâlerden birisi olduğuna şehâdet ederim.*" Bu, İsâ b. Ebân aleyhine uydurulmuş bir yalandır. İsâ b. Ebân ne böyle bir şey demiş, ne de böyle bir haber rivâyet etmiştir. Ebû Hureyre hakkında Ali b. Ebî Tâlib'den böyle bir haber rivâyet eden bir kimse de bilmiyoruz. Bizim burada bu haberi zikretmekten kasdımız, bu sözü söyleyenin yalanını, iftirâsını ve dindarlığının azlığını ortaya koymaktır. Aksine İsâ b. Ebân, yukarıda da zik-

114 Muslim'in Sufyân b. Uyeyne'den, onun Hişâm'dan, onun da babasından rivâyet ettiğine göre, Hişâm'ın babası şöyle demiştir: "(Bir keresinde) Ebû Hureyre hadis rivâyet ediyor ve 'Ey oda sahibi dinle! Ey oda sahibi dinle!' diyordu. O esnâda da Âişe (r.a.) namaz kılıyordu. Âişe (r.a.) namazı bitirince Urve'ye dedi ki: 'Şu adamın az önce ne dediğini duymadın mı? Hz. Peygamber öyle (az) konuşurdu ki, saymak isteyen onun sözlerini sayabilirdi.'" (Muslim, "Zühd", 7, 18, 129).

115 Cassâs, III, 129.

rettiğimiz gibi meşhûr eserinde¹¹⁶ ve diğer eserlerinde daha sözün ilk başında Ebû Hureyre'nin âdil olduğunu, görüş ve rivâyetinin makbul olduğunu, Rasûlullah'a (s.a.s.) karşı yalan uydurma töhmeti altında olmadığını söylemiştir. Ancak ne var ki, yanılma ve hatâda her insanoğlunun bir payı vardır. (Dolayısıyla Ebû Hureyre da bir beşer olarak yanılmış ve hatâ etmiş olabilir.) Selefin ihtiyatlı davrandığı rivâyetlerde biz de ihtiyatlı davranırız ve anlattığımız hususları nazar-ı itibara alırız."¹¹⁷

2. 1. Meşhûr Haberle İlgili Görüşleri

İsâ b. Ebân'a göre meşhûr haberin delil olma derecesi, mütevâtir haberin delil olma derecesine ulaşamaz. Çünkü mütevâtir haberle sâbit olan ilim, zarûrî ilim ifâde eder ve ilm-i yakîn'i gerektirir. Bu tür haberleri bile bile inkar edenler tekfir olunur. Meşhûr haberi inkar eden ise ittifakla tekfir olunmaz. Meşhûr hadisle sâbit olan bilgi, yakînî ilmi değil, tatmînî ilmi (*ilm-i tuma'nîneti'l-kalb*) ifâde eder. Çünkü her ne kadar meşhûr haber ancak ikinci ve üçüncü tabakalarda tevâtür derecesine ulaşsa da, asıl itibariyle bu haberler âhâd olduğu için, âdeten yalan olabilme şüphesini üzerinde taşımaktadır. Çünkü bu tür haberlerin râvîlerinin sayısı azdır. İlm-i yakîn ise ancak infisal/kopukluk şüphesi kalmayacak şekilde, yalandan korunmuş olan kimselerden muttasıl olarak rivâyet edildiğinde sâbit olur. Burada (meşhur haberde) ise asıl itibariyle kopukluk şüphesi bâkî kalmaktadır. Bundan dolayı da böyle bir haberle *ilm-i yakîn* sâbit olmaz.¹¹⁸

Serahsî'nin zikrettiğine göre, İsâ b. Ebân meşhûr haberleri üç kısma ayırmıştır:

1) İnkârcısını küfre sokmayan, fakat dalâlete düşüren meşhûr haber: Meselâ birinci ve ikinci nesilde ulemanın üzerinde ittifak ettiği 'recm' haberi böyledir. Buna sadece Hâricîler muhâlefet etmişlerdir ki, onların muhâlefeti icmâ'ya bir zarar vermez.¹¹⁹

2) İnkâr edeni sapık yapmayan fakat hatâyâ düşürerek günahkâr yapmasından korkulan meşhûr haber: Meselâ mest üzerine mesh haberi böyledir. Çünkü ulemâ, birinci tabakada bu hususta ihtilaf ettiler. Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın, her ne kadar bundan rucû' ettikleri nakledilmişse de, şöyle demişlerdir: "Mest üzerine mesh etmeyi câiz görenlere sorun bakalım. Allah'ın Rasûlü (s.a.s.) Mâide sûresinden sonra meshetti mi? Vallahi Rasûlullah (s.a.s.) Mâide sûresinden sonra meshetmedi."¹²⁰

116 Burada Cassâs, İsâ b. Ebân'ın *Kitâbu Hucceti's-sağîr* adlı eserini kastedmektedir.

117 Cassâs, III, 130.

118 Serahsî, *el-Usûl*, I, 292.

119 Serahsî, *el-Usûl*, I, 293

120 Serahsî, *el-Usûl*, a.y.

Sarf konusunda gelen haber de böyledir. İbn Abbas'ın, Peygamber (s.a.s.)'in, “*Ribâ ancak veresiye (nesîe)de olur*”¹²¹ hadîsine istinâden, peşin alış-verişlerde fazlalığı câiz gördüğü, sonra bu görüşünden döndüğü nakledilir.¹²²

3) İnkâr edeni, hatâya düşürmekle berâber, günaha sokmayan meşhûr haber: Fukahânın ahkâm konusunda ihtilaf ettikleri haberler böyledir. Çünkü bununla amel eden, o konudaki ictihatla amel etmiştir. Müctehid hatâ etse bile günahkâr olmaz, aynı şekilde bu ictihadı inkâr eden de günaha girmez.¹²³

Sonuç

Biz bu çalışmada, keleme aldığı metodoloji ağırlıklı eserlerle Hanefî fıkıh usûlünün sistemleşmesinde çok önemli katkılar sunan; hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında henüz yeterli araştırmalar yapılmamış olan usûlcü fakihlerden İsâ b. Ebân'ın hayatını, eserlerini ve haberlerin epistemolojik değeri ile ilgili bazı görüşlerini ele almaya gayret ettik.

İsâ b. Ebân, önceleri *ashâbu'l-hadîs* saflarında yer alan ve Hanefî'lerin hadîs'e muhâlefet ettiklerini düşünen bir kimse iken, İmam Muhammed'in ilim meclisine katıldıktan ve onun öğrencisi olduktan sonra bu düşüncelerinden vazgeçmiştir. Bundan sonra İsâ b. Ebân, *re'y ekolü* olarak bilinen ve hadîslerin hukûkî kıymetleri hakkında, sözcülüğünü Şâfiî'nin yaptığı *ashâbu'l-hadîs*'ten farklı düşünen ve farklı bir metodolojiye sahip olan Hanefî mezhebinin hukuk düşüncesinin sistemleşmesinde telif ettiği eserleri ile önemli katkılar sağlamıştır. Hatta onun Şâfiî ve onun gibi düşünenlerle özellikle metodoloji konusunda birtakım polemiklere girdiği bilinmektedir. İsâ b. Ebân'ın Hanefî fıkıh usûlünde önemli bir yere sahip olduğu, daha sonraki Hanefî usûlcülerin eserlerinde, bazı meselelerin temellendirilmesinde doğrudan onu referans olarak göstermelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim el-Cassâs'ın *Usûl*'ünün 'haberler' bölümü âdetâ İsâ b. Ebân'ın görüşlerinin şerhi niteliğindedir. Onun kaynaklarda zikredilen eserlerinin isimlerinden hareketle, bu eserlerin çoğunun metodoloji ile ilgili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu gün sahip olduğumuz verilere göre, her ne kadar bu eserlerin hiç birisi çağımıza ulaşmamış gibi duruyorsa da; bu eserlerin içerdiği mâlumâta, gerek Hanefî gerekse diğer mezheplerin fıkıh usûlü eserlerinde İsâ b. Ebân'a yapılan atıflar ve onun eserlerinden yapılan uzun iktibaslar sayesinde ulaşabilmekteyiz. Bu atıf ve iktibaslar derlenmek suretiyle bu eserlerin belli ölçüde yeniden inşâ edilmesi imkân dâhilindedir. Şüphesiz böyle bir çalışma, ilk dönemdeki metodolojik tartışmaların aydınlatılmasında son derece faydalı

121 Buhârî, “Buyû”, 79.

122 Serahsî, I, 294.

123 Serahsî, I, 293-294.

katkılar sunacaktır. Özellikle onun haberlerin epistemolojik değeri ile ilgili olan fikirleri, bu sahadaki erken dönem münakaşalarından birini temsil etmesi açısından başlı başına bir değer ifâde etmektedir. Îsâ b. Ebân'ın haberleri üçlü bir taksîme tâbi tutması ve haberlerin epistemolojik değerleri hakkındaki mantık temelli tahlilleri, kendisinden sonra gelen hemen hemen bütün üsûlcüler, -Hanefî, Şafîî, Mâlikî, Mu'tezilî, Hanbelî- tarafından aynı ile benimsemiş ve daha sistematik hale getirilerek mükemmel bir '*haber felsefesi*' ortaya konmuştur.